శ్రీరస్తు.

రాజమన్నారుగుడి

సభాపతయ్యగారిచే రచియింపబడిన

రాజగోపాలాంకితములును శృంగారరసప్రధానములు నైన

పదములు

ఇవి

సి - మా - తిరువేంకటాచార్యులవారిచేత

సంగ్రహింపబడిన ఆంధ్రవ్యాఖ్యారూపమయిన

నాయికానాయకలక్షణములతోను

రసమంజరీ ఉదాహరణ శ్లోకములతోను

ఆ-స- నృసింహాచార్యులవారి

శ్రీవాణీనిలయ ముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రింపబడెను.

చెన్నపురి.

౧౮౮౪ సం॥ మార్చినెల.

కాపీరైటు.

ప్రకటనము.

ఈపదములు రాజమన్నారుగుడిలో భరతశాస్త్రమునందు నతిప్రవీణులైయుండిన సభాపతయ్యగారిచే గోపాలనామాంకితములుగాను శృంగారరసప్రధానములుగాను రచియింపబడినవి ॥ శ్లో॥ పంచాశికవేదాద్యైః హరినామాంకితాయది । సావాణీసభాశ్రేయాశిష్యలానాన్యసమాశ్రయా ॥ అనునట్లు ఇవి భగవత్పరములుగను న్వయింపనగును॥ శ్లో॥ రసేషుశృంగారసంప్రధానం హరేరధిష్ఠానమిదంవదన్తి॥ అనునట్లు భగవత్ప్రీతికరమైనశృంగారరసాలంబనము మొదలయినయానేకవిషయములను తెలుపుచున్నవిగనుకనుపండితపామరరంజకములయియుండును. మరియు ధర్మార్థకామమోక్షములనెడు చతుర్విధపురుషార్థప్రదములుగానుండును. అనేకలంపటభావశ్లేతరులకు నయితము విశదపడునట్లు ముందుఉపోద్ఘాతమును - అవలరాగము, తాళము, పదము, నాయిక, నాయకులనము సంచారిభావము, అలంకారమును ఒకటివెంబడినొకటిక్రమముగాను - కడపటరసమంజరి శ్లోకోదాహరణమును జేర్చి - ఇటిప్రయాసమునను పెద్దదొరతనాని ప్రాని అచ్చువేయించిప్రచురించితిమి. ఇందుదాహరించియుండు లక్షణములు భరతరసప్రకరణములోనిశ్లోకములకు తెనుగుతాత్పర్యముగానిచేరు కాదు. అలంకారలక్షణము లను తెలుపునప్పుడు చంద్రాలోకములోనిశ్లోకములను తెనుగుమాటలుగామార్చివ్రాసియున్నాము - ఈలక్షణములిస సంస్కృతమునందుచూడవలెనన్న భరతరసప్రకరణమునుచంద్రాలోకమునుచూడవలయును - క్షేత్రయగారిపదములు మొదలయినవానిలోలక్షణోక్తములయినకొన్నిపదములను సంగ్రహించి యుంచవలెనని లక్షణములతోడకూర్చిముద్రింపజేయించియున్నాము.

ఇందలిసంకేతాక్షరములు వానివివరణము.

ప-	పల్లవి
అ-	అనుపల్లవి
ల-	లక్షణము
ర-	రసమంజరి
శ్లో-	శ్లోకము
చూ	చూడవలసినది

చూ-అనుసంకేతాక్షరమునకు ముందుండు ౧- ౨ ఇత్యాదిసంఖ్యలు పద సంఖ్యను తెలుపును - పదములోని సంఖ్యలు చరణసంఖ్యను తెలుపును-

విషయవివరణపట్టిక

ఇందు భావప్రధానములయిన పదములు మొదలగువానిని అభ్యసించి తెలిసికొనువారికిని విని యానందించువారికిని ఆయావిషయములు విశదముగ తెలియవలయుట అత్యావశ్యకము కనుక అట్టివారికి మిక్కిలియుపయుక్తమగునట్లు ఈ దిగువ కనబరచిన చొప్పున విషయ వివరణము నెరుగవలయును.

ఉపోద్ఘాతము	రాగము	తాళము	పల్లవి	నాయిక	నాయకుడు	రసము	సంచారీభావము.	అలంకారము	పదమునకు ఉదాహరణరూపమైన రసమంజరీశ్లోకము.
బాలిక తైగోపాలు: క్షేత్రయ్యంగారు ప్రియురాలైన నాయికయొక్క గుణకథనశ్రవణాదులయందు అత్యాసక్తి కలిగియుండుట తెలిసి వారిప్రీతిని మిక్కిలి కోరినదై ఆ నాయికయొక్క భర్తృసౌశీల్యగుణము దీనిసంగతులను గూర్చి నాయకుతో చెప్పుచున్నది,	[illegible]	ఝంప.	పట్టి గుంటూరి ఈడేవరు ఘనసీలుడిదీ నితగను డి	స్వీయ.	పతి.	శృంగారము.	ధృతి.	స్వానతాప్రయోజకము	గతాగతకుతూహలం నయనయో రపాంగావధిః స్మితం కులనతభ్రువా మధర ఏవ విశ్రామ్యతి। వచః ప్రియతమశ్రుతే రతిథిరేవ కోపక్రమః కదాపి యది చేత్తదా మనసి కేవలం మజ్జతి.

ఈ గ్రంథమునందలి పదములు ఎన్నిటిని ... తో ... యము ... వ్యాఖ్యాన ... యుండునని యుండు

యోగ్య ... ఆ ... కనుగల్గ్రాసి ఉచ్ఛ్వాసము ... శ్యము.

విషయసూచిక.

పాటల సంఖ్య.	పుటల సంఖ్య	పల్లవి.	నాయిక	రసమంజరీశ్లోకాది.
౧	౧	[illegible]గుణశాలిరే.	స్వీయ.	గతాగతకుతూహలం
౨	౨	[illegible]వింపవే.	ముగ్ధ	హస్తేధృతాపి
౪	౩	[illegible]తసిగ్గు[illegible]నసేతే.	,,	
,,	౪	[illegible]దిమే [illegible]తే.	ము- అజ్ఞాతయౌవన	నీరాత్తీర
౫	౫	[illegible]లికిరితివేళ	మధ్య.	స్వాపేప్రియానన
౬	౬	[illegible]ప్పుడే	మ. ధీర	లోలాళిపుంజే
౭	౭	[illegible]సిపించు	,, ,,	జాతస్తేనిశి
,,	౮	హస్తసవేచాలి	మ- అధీర.	
౯	౯	[illegible]ముమ[illegible]కన్నుల	మ. ధీరాధీర	కాంతానురాగ
౯	౧౦	[illegible]ంతసావధాన	ప్రౌఢ- రతిప్రీతి	సంస్పృశ్య స్తన
౧౦	౧౧	[illegible]గినాకో ఓర.	ప్రౌ- ధీర	సుంతల్పంభజసే
౧౧	౧౨	[illegible]మిమించ.	ప్రౌ- అధీర.	ప్రతిఫలనమవేక్ష్య
,,	౧౩	[illegible]తెరాళ	జ్యేష్ఠకనిష్ఠ	ధైర్యాధైర్య
౧౨	౧౪	[illegible]	పరకీయ	[illegible]మంరేవా
౧౩	౧౫	[illegible]గాను	,, ,,	
౧౪	౧౬	[illegible]నినేమ్మె	,, ,,	
,,	౧౭	[illegible]యమున	ప- వృత్తసురతగోపన	[illegible]
౧౫	౧౮	ఈలాగు[illegible]ంఘుడ	ప- వాగ్విదగ్ధ	[illegible]తర[illegible]మూల
౧౬	౧౯	బాలుడవని	,, ,,	
౧౭	౨౦	[illegible]	ప- క్రియావిదగ్ధ	సోసా[illegible]భవననాథే
,,	౨౧	రా[illegible]మూ[illegible]	ప- ముదిత	[illegible]
౧౮	౨౨	[illegible]	ప- లక్షిత	[illegible]త్రం
౧౯	౨౩	[illegible]	ప- కులట	ఏతేవా[illegible]
,,	౨౪	[illegible]జనక	ప- అనుశయాన	సముపాగతవతి
౨౦	౨౫	సాహసుడు	ప- సాహసిక	
,,	౨౬	రా[illegible]కన్యక	ప- కన్య	కించిత్కు[illegible]ంచిత
౨౧	౨౭	ఏమిటబో గాలి	సామాన్య	[illegible]పాంగణ
౨౩	౨౮	ఇటువంటి	,, ,,	
౨౪	౨౯	చక్కని[illegible]చనము	,, ,,	
,,	౩౦	ఇన్ని నేర్పెకలి	స్వీ- అన్యాసంభోగదు.	త్వందూతి[illegible]రగా
౨౫	౩౧	ఏ[illegible]	,, ,,	
,,	౩౨	[illegible]దేవ	స్వీ- ప్రౌ- స్వాధీనపతిక	[illegible]స్త్యాధరపల్లవం
౨౬	౩౩	[illegible]పము[illegible]రెనా	,, ,, ,,	
౨౭	౩౪	కారిదూచు	స్వీ- మ- [illegible]	[illegible]ఘుతుం

విషయసూచిక.

,,	౩౫	ఏమిపల్కు-దాయె	స్వీ-ప్రౌ విరహోత్కం	భ్రాతరి న్న కుంజ
౨౮	౩౬	ఎలనాగదీని	స్వీ-ప్రౌ-విప్రలబ్ధ-(ఠిత	సాన్యం వాసగృహం
౨౯	౩౭	నీపాటుకు వేగ	స్వీ-ప్రౌ-ఖండిత	మామ్వాదీత్య
౩౦	౩౮	చెలువుడు	స్వీ-ము-కలహాంతరిత	అనుసరతిపతిం
,,	౩౯	ఇంతిరో నేజేసిన	స్వీ-ప్రౌ-క-	
౩౧	౪౦	వానిదూరనేలే	స్వీ-ప్రౌ-ఉత్తమ	
౩౨	౪౧	ఏమందునే	స్వీ-ప్రౌ-ప్రోషితభ	
౩౩	౪౨	చూడవేయది	ప-అభిసారిక.(ర్తృక	రభసాదభిసరతి
౩౪	౪౩	ఏంతనేర్పు	,, ,,	
,,	౪౪	తత్తరపడలేక	స్వీ-ప్రవసత్పతిక	నాయకం ముంచతి
౩౫	౪౫	ఇన్నివింతలు	ప-సమాగచ్ఛత్పతిక	
,,	౪౬	ఇతడెవ్వరు	స్వీ-ప్రౌఢ	
౩౬	౪౭	నన్నిటులెడబాసి	స్వీ-ప్రౌ-కలహాంతరిత	
,,	౪౮	ఇంతకోపంబేలె	స్వీ-మధ్య-ఖండిత	
౩౭	౪౯	ఇందుకు అలిగెదవే	స్వీ-ప్రౌ-కలహాంతరిత	
౩౮	౫౦	ఇప్పుడు ఈలాగు	స్వీ-మ-ఖండిత	

శుద్ధపత్రిక.

		శుద్ధము	అశుద్ధము
౧	౬	యొక	యొక్క
౭	౪	జూ	జూచి
౧౦	౨౨	షేసనా	షేనవా
౧౧	౧౮	ఫలమనపేత్య	ఫలనమవేత్య
౧౭	౯	జూచుట,నో	జూచుట,మో
౨౩	౩౦	పప॥రా	ప॥రా
౨౫	౧౬	యిలకరచు	యిట్లుకరచు
	౨౧	తానటె	తానట్టే
౨౮	౧౪	న కలుగును	సవికలుగును
	౨౮	కపటము	కతికెంలోకపటము
౩౧	౧౨	యాతని	యందున
౩౪	౨౦	వేదునీతి	వేదునీవది
	౨౩	నె ఇ	నెవి్న
	౨౪	న వ	నవవ
	౩౧	భూ జము	భూతజము
౩౫	౨	ప్రసక్త	ప్రసక్తి
	౩	హంసి	హంసిహి
	౮	జెప చున్నది	జెప్పుచున్నది
	౧౪	వాని —	వానిపై
	౧౫	కట్టిబంగారు	కట్టినట్టిబంగారు
	౨౭	జగోపాలు	రాజగోపాలుని
	౨౮	జే చె	జేచె
	౩౦	జూచివే	జూచేవే
౩౬	౫	స్వియ	స్వీయ
	౧౭	తపురేమో	తప్పులేమో
	౨౦	ప్రౌఢ	ప్రౌఢ-కలహాంతరిత
౩౭	౨౫	పదము	పలదెము
౩౮	౩	అన్యా	అన్యాసం
	౬	ఖండిత	ఖండిత. కలహాంతరిత్
	"	ధృష్టుడు	శఠుడు
	౭	సచారిభావము	సంచారిభావము
	౧౫	దేకిబాల	దేవకీబాల
	౧౮	ఉప్పొగు	ఉప్పొంగు
	౧౯	తెప్పుస	తెప్పున

శ్రీరస్తు

సభాపతయ్యగారి పదములు.

౧.— చెలికత్తె గోపాలునితో అత్యంతప్రియురాలైన నాయికయొక్క గుణకథనశ్రవణాదులయందు ఆత్మాసక్తి కలిగియుండుటెరిఁగి వారిద్దఱినిఁ గూర్పఁగోరినదై, ఆనాయికయొక్క భర్తృశుశ్రూషణము శీలసంరక్షణము మొదలయిన సద్గుణములను నాయకునితో చెప్పుచున్నది.

రాగము యదుకులకాంభోజి. తాళము ఝంప.

పల్లవి॥ ఇట్టిగుణశాలికి నీడెవరు ఘనసీల- ఇది నీకు తగు సుశీల.

అనుపల్లవి॥ ఆశ్రీక్షీరాబ్ధిలోఁ బుట్టలేదా బాల- ఐన నిజయొక్క కమల - గోపాల.

చరణము॥౧॥ ఇరుగిల్లు పొరుగిల్లు ఇంటి తా నెరుగునా - ఇంటివాకిట నిలుచునా
పరసతులతో నైన పలుకరించి నవ్వునా - పరాలియించుక యల్గునా
పరిహాసముగ నీవు పలుకగా నైనను - పలుకు నీకగపరచునా
తరుణులకు పురుషుడే దైవమని నమ్మిన - తలపెన్నటికి మఱచునా - ఈచాన॥ ఇ॥

౨॥ కలనైన నొరుల నకన్నెత్తి చూచునా - గట్టిగా మాటాడునా
పాలత్తమామలు పోరుపెట్టినగాని - అలవారిగిరి దాటునా
చలముచే నితరులు చాల దూరిననాని - శాంతగుణమును విడుచునా
సులభుడైతె నరూపుచూచి చొక్కెదనని - సుంతగర్వంబొందునా - సుఖసదన॥ ఇ॥

౩॥ కారగాని వార్తలు కోరి కనాలించునా - గురుభక్తి తా విడుచునా
పరులవార్తల నింత పలుక నోరెత్తునా - పాపలేశం బెరుగునా
వెరవక నీయెదుట వేగముగ నడచునా - వరశీలమును మానునా
సరసుడౌ గోపాలసామిని న్నెనసిన - జాడ చెలులకు దెలుపునా - ఎప్పుడైన॥ ఇట్టి॥

నాయిక స్వీయ॥ లక్షణము॥ సంపత్కాలమందును విపత్కాలమందును శీలము ఆర్జవము మొదలగు సద్గుణములుగలిగి నాయకుని విడువకయున్నట్టి స్త్రీ స్వీయయని చెప్పబడును. అది, ముగ్ధయనియు, మధ్యయనియు, ప్రగల్భయనియును మూడువిధములగును.

నాయకుడు పతి॥ లక్షణము॥ ఏస్త్రీని గాని వేదశాస్త్రోక్తముగ పెండ్లాడినవాడు పతి అనబడును.

రసము శృంగారము ॥ లక్షణము ॥ విభావానుభావ వ్యభిచారిసాత్త్విక భావములచే సదస్యస్వాద్యత్వమును బొందినరతిస్థాయిభావము శృంగార రసమని చెప్పబడును. అరతిస్థాయి నాయికానాయకులను ఆలంబనముగ గలది. రూపము యౌవనము లావణ్యము కులము శీలము మొదలైన నాయికానాయకుల గుణములచేతను, మధురమైన పలుకుల చేతను, సంగీతవిద్యమొదలైనవానిచేతను, భుజవిన్యాసము కటాక్షము హాసము మొదలైన వానిచేతను, చేష్టలచేతను, పుష్పము గంధము వస్త్రము హస్తాభరణము మొదలైన అలంకారములచేతను, చంద్రవనాదులైన తటస్థ భావములచేతను, మరలఉద్దీపితయై, చక్కని చూపు ప్రసన్నముఖరాగము మొదలైన ఆంగికములచేతను, మధురాలాపము గుణకీర్తనము మొదలయిన వాచికములచేతను, స్తంభకంపాదులయిన సాత్త్వికానుభావములచేతను ప్రకాశితమై, ఔత్సుక్యము చింత హర్షము మొదలయిన సహకారులచేతను పోషింపబడిన అరతియే భావములచే రంజితమై,రసికులచే ఆస్వాద్యమానమై,శృంగారరసమనాటను పొందుచున్నది.

సంచారీభావముధృతి ॥ లక్షణము ॥ మోక్షవిషయిక జ్ఞానము శాస్త్రజ్ఞానము గురుభక్తి నానావిషయములసిద్ధి సిగ్గుమొదలయినవానిచేతమనస్సునకు ఇచ్ఛలేకయుండుట ధృతి యనబడును. ఇందులభించినదానిని అనుభవించుట, పొందబడనివిషయములు కడచిన విషయములునష్టవిషయములువీనికిగామనస్సునచింతలేకయుండుటమొదలయినవి కలుగును.

అలంకారమున్యూనతాద్రూప్యరూపకము॥లక్షణము॥అభేదములైన ఉపమానోపమేయములకుతాద్రూప్యరంజకమురూపకము. అదిఆధికతాద్రూప్యము న్యూనతాద్రూప్యము అనుభయతాద్రూప్యము అనిమూడుతెరగులుగలది. క్షీరాబ్ధిలోపుట్టనిదిబాల అయిన నొకకమలయనుచోట క్షీరాబ్ధిలోపుట్టనిదిన్యూనము.

ఇందుకురసమంజరియుదాహరణము ॥శ్లో॥ గతాగతకుతూహలంనయనయోరపాంగావధిస్మితంకులనతభ్రువామధరఏవవిశ్రామ్యతి। వచఃప్రియతమశ్రుతేరతిథిరేవ కోపక్రమః కదాచిదపిచేత్తదామనసికేవలంమజ్జతి॥

---

౭. — నాయికతనకు అత్యంతము అంతరంగురాలైనసఖితో రాత్రితన పెనిమిటిపడకటింటిలో చెప్పినమాటలను అతడుచేసిన వ్యాపారములను తలచి లజ్జాభయపరాధీనురాలై స్వగతానుగత వృత్తాంతములను జెప్పుచున్నది.

రాగము మోహన. తాళము మిశ్రము.

ప॥ చరకింటికిపోవరేనే- నిన్నపద్ద- పాటుదలచివెరచేనే.

అ॥ వడిగోపాలుని- వద్దజేయమనే- ప్రాణాపేచవచ్చెనే- వణకుచునే.

సభాపతయ్యగారి పదములు.

ప॥ పట్టపగలుఁడి టెబడిసినసమయమున- పైటలాగి చెయిచేసెనే.
ఎట్టులోర్తునన గట్టుకకెన్నొ-యెంగిలిచేసెనే-నిజముగానే.
అ॥ ఆడుదానను నాతో ఆడరానిమాట- లాడినవ్వకొనెనే.
ఏడాదిగానను వేడియిన్నకమాడి- ఏమేమో చేసెనే- మోజములోనే.
చ॥ కలికిగోపాలుడు కరములు పట్టుక- వలువవిప్పివేసెనే.
చెలియరో రాతిరివాడు చేసిన రచ్చలు- చెప్పసిగ్గయ్యేనే- ఏమందునే.

నాయికముగ్ధ॥ల॥ ఏయువిదమన్మథవిహారమునందు నూతనస్త్రీగాను - మన్మథక్రీడయందు అస్వాధీనురాలుగాను - గాఢమైనలజ్జగలదిగాను - విహారగాను - కోపశాంతమందు స్తిమితగాను - నాయకుడపరాధియైనను రోదనము చేయుచుచూచుచుండునదిగాను. రతివ్యాపారముయత్నము చేయుచుహితాహితములను చెప్పకయుండునో అది ముగ్ధనాయిక. నాయకుడుపతి॥ల॥౧, చూచునది. రసము సంభోగశృంగారము॥ల॥ పరస్పరానుకూల్యము విలాసముంగలవారై నాయికానాయకులు దర్శనస్పర్శనాదులనుపొందునదిసంభోగశృంగారమనబడును. అందువికసించినకనుబొమలచేతనుదమైన చూపులలితమధురమైనపలుకుస్తంభాది సాత్త్వికభావములన్నియు లీలాదిచేష్టలు ప్రసన్నమైన ముఖకాంతియు మొదలయినవి దీనికి అనుభావములు. జుగుప్స, శ్రమము, నిర్వేదము, వ్యాధి, ఉన్మాదము, మదము, భ్రాంతి, విషాదము, ఆవేగము, ఆలస్యము, అపస్మారము, వీనినివర్జించి తదితర సంచారిభావములుగలుగును. ఈసంభోగశృంగారము సంక్షిప్తమనియు సంపన్నమనియు ఇరుదెరగులౌను. యౌవనవంతులైన స్త్రీపురుషులు సాత్వికోదయము సిగ్గు మొదలగు వానిచేత సంక్షిప్తములయిన యుపచారములను పొందినది సంక్షిప్తమనబడును. ఎడబాసియుండి కూడినవారి సంభోగము సంపన్నమనబడును. సంచారిభావము క్రీడ॥ల॥ అకార్యము చేయుట, అవమానము, స్తోత్రము, నూతనసంగమము, ప్రతీకారక్రియ మొదలయినవానిచేత అతిధార్ష్ట్యములేకయుండుట క్రీడయనబడును. ఇందు మరుగుమాటాడుట, తలవంపు, కొంచుట, బయటరాకుండుట, దూరముగానేమునుగిడుట, గోళ్లుగిల్లుట, నేలగీరుట, ఇవిమొదలైనవిగలుగును. అలంకారము స్వభావోక్తి॥ల॥ వస్తువునందుగల స్వభావము ఉన్నది ఉన్నట్టు చెప్పుట.

ర॥ శ్లో॥ హస్తే ధృతాపి శయనే వినివేశితాపి క్రోడీకృతాపి యతతే బహిరేవ
గంతుం, జానీమహే నవవధూరథ తస్య వశ్యా యః పారదం స్థిరయితుం క్షమతే కరేణ॥

౩.— గోపాలునికి రాత్రి నాయిక అస్వాధీనురాలై యున్న విషయమును అతనికూ
డమునసే చెలికత్తె తెలిసికొని ఆమెకు బుద్ధి మాటలను చెప్పుచున్నది.

రాగము కాంభోజి — తాళము మిశ్రము.

ప॥ ఇంతసిగ్గు పడనేలే - ఓ బాల - ఇకనైన మానవె గుణశీల

అ॥ శాంతముగాను గోపాలుని జేరక- ఇంతులెల్ల నవ్వనేలే - ఏమిటిగేలే.

౧॥ చెలులందరు గూడి- జలకము చేయించి- అల పడకింటిలోపల జేర్చి
చిలుము చేసిన వానికెంతను జేరక- తలుపుమూలలో దాగియుంటివట॥ ఇంత॥

౨॥ కొలువు వంతలో చెట్టుబట్టుకని- వలువను వదలించి పాన్పునుంచి
చలువ గంధము పూసి-చనుమొనలంటితే - తొలగించితలవంచిచలము చేసితివట

౩॥ బాల రాజగోపాలునిగూడిన- చాలసొమ్ములు పెట్టి మేలుపుట్టు
తాళ చేసికోడి బాలికామణులెల్ల - బాలినిసంసార మేలాగుచేసేరు॥ ఇంత॥

నాయిక ముగ్ధ॥ల॥౨, చూ. నాయకుడు-పతి॥ల॥౧, చూ. రసము సంభోగశృం
గారము॥ ల॥౨, చూ. సంచారిభావము-వ్రీడ॥ ల॥ ౨, చూ. అలంకారము స్వభా
వోక్తి॥ల॥౨, చూ.

౪.— తనదేహమునందలి యౌవన ప్రాదుర్భావ చిహ్నములను తెలిసికోలేని నాయకిని
జూచి చెలి చెప్పుచున్నది.

రాగము కాపి- తాళము మిశ్రము.

ప॥ ఇదియేమిటింతే. తెలియకయె- వగరేదపెంతే.

అ॥ మదనగోపాలుని- సుదతికో యౌవన- మొదవియున్నాదిత - మిదియనియెరుగవు.

౧॥ ధరనాలుమగలు-ఇరువురు రేమొల్క - మరుగునపవళించు- మర్మమేమనుచును.
పొరుగింటితరుణిని పోరిపోరడిగేవు- సరసులువినినవ్వ జాడతెలియలేవు.

౨॥ భామనీపిదులు భారమై యెరుగక- ఏమోదుర్బలమయ్యె ననుచునుసోలేత్రు
రోమరాజిని జూచి చీమల బారని- ఏమారకగోటనే చిమ్ముచున్నావు.

౩॥ పలుమారు రాజగోపాలుడు నినుజూచి - చెలిపందుకొన వచ్చెదవాయనినంత
కిలకిలనగుచు నాకేలు దెలియలేక- పలుకబోయి- యేమిపండనియడిగేవు.

౪॥ శ్లో॥ నీరా క్షీరముపాగతా శ్రవణయో స్స్విన్నా స్ఫురన్నేత్రయోరాశ్యం వ్యసంలగ్నమి దం కిముత్పలమితిజ్ఞాతుం కరం న్యస్యతి। నైవాలం కురశంకయా శశిముఖీ రోమావళిం ప్రోజ్ఝతి భ్రాంతాస్మీతిముహుస్సఖీ ముపదిశ త్ప్రౌఢారాప్వచ్ఛతి.

౫.--- నాయికగోపాలునితో జేరునపుడు ఆమెయొక్క సకీలినిజూచి ఆమెతో చెలికత్తెపరు నవ్వునవ్వుచు వేడుకగా చెప్పుచున్నది. ఈపదము ప్రౌఢా ఆనందసమ్మోహితకు ఉదాహరణము ఔను.

రాగము కాంభోజి - తాళము ఝంప

ప॥ కలికిరతివేళసిగ్గేడ బోయెనే

అ॥ అల రాజగోపాలుడనినంతసరికే,

౧॥ బలుమోహమున నీవు-పడకటింటికివచ్చి - తలవంచుకొని పైటలావిడుకొనుచు
నిలిచినను చెలికాడు-నినుకౌగిలించితే-పులకుగుబ్బలరొమ్ముకప్పజొడగిలితే.

౨॥ అతనుమదపియ్యగా- అతనిచెయినీపైని - సోకినంతనెవణకిచొక్కి-తివిగముక
నీకాంతుడటునవ్వి కిగ్గంటజూచుచు- పోకముడిపెప్పగా ప్రమాణవదెటుంటివే.

౩॥ తలచియున్నరుమని తమిరేగిపదరుట - తెలిసిగోపాలుడు తెరవనినుగూడ
బళిబళిరసామియనిబాగామ్రొక్కిడియేమి- తెలియకయెమైమరచియలసి పొలసితివే.

నాయిక మధ్య॥ ల॥ సమానములైన సిగ్గును కామమును గలదియు, వృద్ధిబొందు యౌవనము గలదియు, మోహవ్యాపార మధ్యమందు సురత యోగ్యతగలదియు నగుచు నాయకుని అపేక్షించు నాయిక మధ్యయనబడును. అమధ్యానాయిక మానమునెడు కోపవ్యాపారముచే ధీర, అధీర ధీరాధీర అనిముత్తె రంగులుగలది. నాయకుడుపతి॥ ల॥ ౧.చూ- రసము సంభోగశృంగారము॥ ల॥ ౨.చూ- సంచారీభావము అవహిత్థము॥ ల॥ ధైర్యము ప్రాభవము నీతి సిగ్గు సాధ్వసము దాక్షిణ్యము ప్రాగల్భ్యము అపజయము ఇవిమొదలయినవానిచేగలుగు ఆకారగుప్తి అవహిత్థము అనబడును. ఇందు వేరుగ చెప్పుట అబద్ధపుధైర్యము మఱియొకప్రక్క జూచుట కథాభంగము మొదలయినవి గలుగును- అలంకారము ధర్మలుప్తోపమ॥ ల॥ ఉపమానము, ఉపమేయము, సాధారణ ధర్మము, ఉపమావాచకము, వీనిలో ఒకటిగాని రెండుగాని మూడుగాని చెప్పబడక పోవునేని లుప్తోపమయనబడును. అదియెనిమిదిభేదములుగలది. ఇది అందుధర్మలుప్తోపమ. మరియింటికి వచ్చినప్పటి సాధారణధర్మము ఈపదమునందు చెప్పబడలేదు.

౫॥ శ్లో॥ స్వాపేప్రియాననమపాంగకస మానిరేవ స్వాపస్వాతె ప్రియకరగ్రహణ ప్రసంగః। ఇత్థంసరోరుహముఖీపరిచింతయంతి స్వాపంవిధాతుమనసాతు మపిప్రపేదే॥

౬.— నాయిక నాయకునిచే దగిన భావగర్భములైనయుపచారములను అంగీకరించక తాను చేసిన తప్పును తలచుకొని పరాఙ్ముఖుడై యుండు గోపాలుని జూచి సఖి నాయకిని అడుగుచున్నది.

రాగము భైరవి - తాళము మిశ్రము.

ప॥ ఇప్పుడేల తలత్రిప్పెనే ఏమందునే - ఇదియెంతో బాగాయెనే.

అ॥ కపటమే సోనివృవచరింపగానే - చపలాక్షిగోపాలస్వామివేగమె తానె

౧॥ ఉదయకాలమున నదయుడు వచ్చెని - ఇదిగోయనిచని పదరిత్రొక్కుకొని
చెదరనిబత్తితో చెయిబాగిచ్చిరమ్మని - ముదితరో శ్రమజలముల నా త్రిలిపియని

౨॥ బాలరో వానికి పరపట్టెపరచేవు - పాలుచక్కెరయును పానకమొసగేవు
పూలసురటిచే బూనుకవిసరేవు చాలబడలినావు సామియనుచు నీవు.

౩॥ పదములొత్తుచు చాని ప్రక్కనునిలిచేవు - నిదురింపుమికనని నీవే సన్నచేవు
పడతి నన్నేలు గోపాలాయన లేవు. ఇదిగో మేను వాడినదియని వగచేవు.

నాయిక మధ్యాధీర॥ ల॥ అపరాధియైయుండు నాయకుని జూచి సాభిప్రాయమైన వక్రోక్తి మాటలాడునది మధ్యాధీరానాయిక యని చెప్పబడును. నాయకుడు పతి - ధృష్టుడు॥ ల॥ తనయపరాధము నాయికచే నెఱుగబడినను భయములేక తొలగించినను తొలగక నమస్కారము మొదలయిన ఉపాయములచేత ఆనాయికనే అనుసరించువాడు ధృష్టుడనబడును. రసము ఈర్ష్యామాన విప్రలంభ శృంగారము॥ ల॥ అన్యస్త్రీ సంభోగము నెఱుగుటచే ప్రియునియందుగలుగు కోపము ఈర్ష్యామానమనబడును - అభాషణము ఉపాలంభము బెదరించుట కొట్టుట వైముఖ్యము కన్నీరు ఓర్వమి ఇవిమొదలయినవానిచే నెఱుగవగినది - దీని నెఱుగుటకు ఏమన్న చూచుట అనుమానము ఈమాటలో దేనివల్లనైన నగును. సంచారీభావము అవహిత్థము॥ ల॥ ౧౪, చూ. అలంకారము పిహితము॥ ల॥ పరవృత్తాంతము తెలిసి భావగర్భచేష్టలు కలిగియుండునది పిహితాలంకారము అనబడును. ఇప్పుడేల తలత్రిప్పెనే ఇంచుకలిభావచేష్ట పరవృత్తాంతవ్యంజకము.

౬॥ శ్లో॥ లోలాళిపుంజే వ్రజతో నికుంజే స్ఫారా బభూవుశ్శ్రమవారిధారాః ।
దేహోసవిఘ్నాశ్శుభరతో విధాతుం ధీరం సమీరం వనశీధరేణ॥

౭, — నాయిక గోపాలుడు తనతో చెప్పియున్న నమ్మికమాటలను మరచి అన్యాసంభోగచిహ్నములతో తనయెదుటకేరాగా చూచి నిక్కలిము భంచి యీర్ష్యామానముతో గూడిన దైన్యము చెప్పుచున్నది.

సభాపతయ్యగారిపదములు.

రాగము యదుకులకాంభోజి - తాళము మిశ్రము.

ప॥ నామేనునీమేననుచును బలికిన- నీమాటనిజమాయెరా,

అ॥ ఏమోయనియుంటినె పరగకయిన్నాళ్లు - కోమలాంగి రాధగోపాలనముజూ

౧॥ నిన్నెవతోగిల్లియున్న యురముజూడ- నన్నువేదనసేయ చున్నదిగదరా

నిన్నరేయినీకువిదురలేకున్న నా-కన్ను లెఱ్ఱనయి కలగెనుగనుకను.

౨॥ కోమలాంగినినీవు కోరినప్పటినుండి - వేమరునాపది భ్రమచెందినదిరా

నీమోవినొక్కుల నీటుజూచినయంత - ఏమికోనామోవియు వణికెను గనుకను,

౩॥ అన్యకాంతలనీవనుభవించితివేమో - నన్నేలినదొరనాతమిదీరెరా

మన్నించిగోపాల మళ్లినీవటురాగ - చిన్నబోయినిగ్గచెందితి గనుకను.

నాయికమధ్య-ధీర॥ ల॥ అపరాధిగనునాయకుని జూచి సాభిప్రాయమైన వక్రోక్తిమాటలాడునది మధ్యాధీరానాయికయనబడును- నాయకుడుపతిదృష్టాంతము ల॥, చూ- రసము ఈర్ష్యామానవిప్రలంభశృంగారము ల॥ చూ- సంచారిభావముఅమర్షము ల॥ తక్కువచేయుట అవమానముచేయుట మొదలయిన వానిచేతకలుగు క్రోధము అమర్షమనబడును- అందుస్వేదము శిరఃకంపము తలవంచుకొనుట చింతించుట ఉపాయములను వెదకుట ఉత్సాహము వ్యవసాయము మొదలయినవికలుగును- అలంకారము అసంగతి ల॥ పరస్పరవిరుద్ధములై చోటు మారియుండునట్టి కార్యకారణములను వర్ణించునదేదైనా యలంకారము అసంగతి యనబడును.

ఉ॥ శ్లో॥ జాతస్తే నిశిజాగరో మమపునర్నేత్రాంబుజే శోణిమా క్లిష్టం భవతా మధుప్రకృతంవ్యాఘూర్ణితం మే మనః । ప్రాప్యద్భ్యల్లంగ ఘకాలినీ ఝంజభవనేలబ్ధం త్వయా శ్రీఫలంపంచేషుః ప్రసభేనమాం ఘాతవహ క్రూరైశ్శరైః కృంతతి.

తా,— గోపాలుడు అన్యాసక్తుడైన సంగతి స్పష్టముగ తెలిసిన నాయిక ఆ దుర్వర్తి సంగతి తనతో చెప్పిన చెలినిజూచి చెప్పుచున్నది.

రాగము ఆనందభైరవి - తాళము మిశ్రము.

ప॥ పొమ్మనవె వానివేగ ఆ - పొలతికేమాయింటి పొందుగనరాగా.

అ॥ కొమ్మరోయిచటికి గోపాలుడుపోగా- రమ్మనిపిలిచిట్లు రాపుచేసెదవుగా.

౧॥ పలుమారునీవెన్నమచ్చు తా - బలిమినియూరకువాదేటవచ్చు

నిలిచిపలికినదెమెచ్చు- నీకు - తెలియదు - ఇపుడా లేదవయింట నొచ్చు

౨॥ వెలయాలి వదిగానిసోలవు- ఆ - వెలదిమోమునుజూచి వగచేయొంటిగానుచు

శ్లో॥ సఖి దాసివలప్ర-ఏల-ము. లోకన్న ఇకనే లేనుననటి వలప్ర-
ఓ॥ పలికొత్త్యమ్ముమానా -గో - పాలునిగూడిరమింతినేగాన.
తెలియుకుపోపొవదానా - వాని- బలిమినిబిలువకు పదనేగయూవా॥ పో॥

నాయికమధ్య- అధీర॥ ల॥ అపరాధియగునాయకుని క్రూరమైనపలుకులచేతే పరుచు నదిమధ్యాధీరానాయిక యనంబడును. నాయకుడుపతి. ధృష్టుడు॥ ల॥ ౬, చూ. రసము అర్ధ్యామానవిప్రలంభశృంగారరసము॥ ల॥ ౬, చూ. సంచారిభావము అమర్షము॥ ల॥ ౭, చూ. అలంకారము స్వభావోక్తి॥ ల॥ ౨, చూ.

౧---గోపాలుడు నాయిక సఖి పిరుముగ్గరుచేరి మాటాడుచుండగా పొరుగింటిపడతి వచ్చి నాయికతో మాటాడుకృతిని జూచి తనమనసులో అసూయాంతరము కల్పించుకొని కంటనీరునించు నాయికకు సమాధానముగ సఖి చెప్పుచున్నది- ఈపదమునకు ఎనిమిది అర్థములు జేసుకున్నవి. ౧--సఖిమాటవల్ల నాయికకు కోపవర్ధకముగ, ౨- గోపాలుడు చెలిచేసనకమని తెలుసినట్లుగ. ౩- నాయికకు సమాధానము చెప్పునట్లుగ. ౪- నాయిక రోదనమువలన గోపాలుడు పొరిగింటివానికింత ఆసమిచ్చినాడుగా అని తోచునట్లు. ౫. గోపాలుడు చేయువ్యాపారమువలన నాయికపలె నేతానును అతిఖిన్నుడయినట్లుగ. ౬-అచ్చటవచ్చియున్న పరకీయకు నిన్న అమావాస్యగనుక రాలైనని నేటిరాత్రికి కలసెదనని యుత్తరము చెప్పినట్లుగ. ౭-పరకీయయామెతో మాటాడినట్లుగ- ౮- గోపాలునికి ఉత్తరము చెప్పినట్లుగ- ఇట్లు ఎనిమిది అర్థములను గ్రహింపవలెను.

రాగము కల్యాణి- తాళము మిశ్రము.

ప॥ ఇందుకుకన్నీరు నించేవేలనా- నీ - కింతకోపమువచ్చునా-
అ॥ కొంచరివలెరాజగోపాలుడెందైన- మంచి గమనలతో మాటాడినన్నైనా-
౧॥ నినుమాయింటికి నిన్న సేలరాలే - అనుచునుపొరుగింటి వనజాక్షి యడుగగా
వినివాని జేరవద్దనుటకై పెలువుడు - ఇనసోమపటముల మును జేర్చితలయూచె.
౨॥ ఏమన్న నేడైన నెప్పుడువచ్చెదవని - ఆమాయలాడి నిన్న డుగగనదయుడు
ఆమాటవినలేక తామరరేకుల - నేమోచేర్చుచు మోమువంచుకొనె.
౩॥ ఏకమైగోపాలుడేనయవచ్చినని - న్నికలికియుపల్కుచునివేనతడు
లోకలులికితెచ్చు రోమలాంగులజూచి-చాలచేసెను దానమానుమనె.

నాయిక మధ్య-ధీరాధీర॥ ల॥ కన్నీరొలుక నాయకుని క్రూరపుపలుకులు పలుకునా యిక మధ్యాధీరాధీర యనబడును. నాయకుడు పతి-ధృష్టుడు॥ ల॥ ౬, చూ. రసము ఈర్ష్యామానవిప్రలంభశృంగారము॥ ల॥ ౬, చూ. సంచారిభావము అమర్షము॥ ల॥ ౭, చూ. అలంకారము సమాసోక్తి॥ ల॥ ప్రకృతముచేత అప్రకృతములో మనస్సు చెప్పబడు నేని అట్టియలంకారము సమాసోక్తియనబడును.

౭॥ శ్లో॥ కాంతానురాగచతురోఽపి మనోహరోఽపి నాథోఽపి కించన సమానవభూషి తోఽపి। ఇత్థం నిగద్య సుదృశా వదనే ప్రియస్య నిశ్వస్య బాష్పలులితాని హితాద్యగంతాః॥

౧౦, --- సఖి నాయికరతిప్రీతివల్ల ఇతరులకు తెలియకుండ జేయుచమత్కారములను జూచి తాను ఆవింతలనెఱుగనిదానివలె నాయికను అడుగుచున్నది.

రాగము శంకరాభరణము - తాళము మిశ్రము.

ప॥ ఎంత సావధానమమ్మ - కోరులు - ఇందెవరు ముద్దుగుమ్మా -
అ॥ వింతలా మొగదెబ్బిన వెబంగరు బొమ్మ - చెంత శ్రీగోపాలసామి యుండగ కొమ్మ
౧॥ ఉదయకాలమున నువిదరోపతులు - కుదురుగానుగూడి కూసేవేళలో
పదిలముగాగాచు పగిదినీయలుచుట్టు - యదుదువేళ్లోవేయు మునదిట్టపరచేవు.
౨॥ ఎమ్మెకానితో ఎలనాగరో నీవు - సమ్మతినూడిన క్రమమికిఫైకోర
తమ్మిపూబంతులతావితో గన్నుహి - లెమ్మెపికగతలి ప్రమోసేవు.
౩॥ క్రొత్తలా మొగదె గోపాలుడు నీతో - చిత్తజుకేళిని జేసిన తారణ
బత్తితో నువాని బదలికదీర్చక - ముత్తెపు సరులెల్ల మూలలో దాచేవు-

నాయిక ప్రౌఢ-రతిప్రీతి॥ ల॥ నిండుయావనముచే మదించినదిగాను సమస్తవ్యా పారపారంగతురాలుగాను ఉండునది ప్రౌఢానాయికయనబడును. అది రతిలీలయందు నాయకాంగలీనవలె ప్రయత్నపడుచున్నది. క్రీడారంభములోనే ఆనందమూర్ఛను బొం దును. ప్రౌఢానాయిక మానవ్యాపారముచే ముగ్ధాదులవలెనే ధీరాదిభేదములు గలది. నాయకుడు పతి॥ ల॥ ౧, చూ. రసము సంభోగశృంగారము॥ ల॥ ౨, చూ. సంచా రిభావము ఔత్సుక్యము॥ ల॥ ఆసమొదలయినవానిచే కాలుగానుతాళలేకయుండుట ఔ త్సుక్యమనబడును. ఇందు వేగముగ నడచుట - పడకలోనుండి లేచుట - చింతించుట - శరీర ముబరువగుట - మొదలైనవి గలుగును. అలంకారము యుక్తి॥ ల॥ రహస్యమును దా చుటకు జరిగిన పనులచేత ప్రియుని వంచించుట యుక్త్యలంకారమనబడును.

ర|| శ్లో|| సంస్పృశ్య స్తనమాతలయ్యా వదనం సంశ్లిష్య కంఠస్థలం । నిష్పీడ్యాధరబింబమంబరమపాకృష్య వ్యుదస్యాలకం । దేవస్యాంబుజినీపతేస్సముదయం జిజ్ఞాసమానే ప్రియే। వామాక్షీవసనాంచలైశ్శ్రవణయోర్నీలోత్పలం నిహ్నుతే||

౧౧,— సఖి నాయకుని విషయమునందు తనకుగల ఈర్ష్యాకోపమును బయలుపరచక నాయికచేయుచమత్కారములను జూచి ఆమెను అడుగుచున్నది-

రాగము సారంగ- తాళముమిశ్రమము-

ప|| అలిగినావో లేక - ఆతడువచ్చినాడని - తెలియలేవో భామిని-

అ|| కలికిరో నవ్వకు తెలుపవేయిట్లని - జళిబళివేగ గోపాలసామిపైని.

౧|| సరసుడువచ్చిన సమయమునను లోన - పరసతులకు నెల్లబాగ పూజించేవే.
మరియాద నతడింపుమాటలాడినజాడ - తెలిగింప వినకనీవేమో మోపాదేవే.

౨|| చెలువుడంపిన పట్టిచెలి రాగా పసిమాలి - బలిమితిరిగెదవనికొట్టి దొంగనేవే.
కళవళించుచు చూసినది కాంతుడంపెనన- బలుకట్లల్లాడెదవని తిట్టెదవేనీవే

౩|| కనులకెరుదుగా ఘనుడువచ్చినవేళ - వనితరో తలవంచి పత్రముచదివేవే
వనితనిన్నేలుగోపాలుడనుచునే - ననగా నేమిపరిహాసమనేవే. అలిగి.

నాయికప్రౌఢ- ధీర||ల|| కపటమానసయైయపరాధియగునాయకునియందుప్రేమతో రతివిషయములలో ఉపేక్షచేయునది ప్రగల్భాధీరయనబడును. నాయకుడుపతి-ధృష్టుడు || ల || ౩,చూ. రసము ఈర్ష్యామానవిప్రలంభశృంగారము||ల||౬, చూ. సంచారిభావము అవహిత్థము||ల || ౫,చూ. అలంకారము అనుమానము || ల || సాధ్యమును సాధనమాత్రముగా నూహించుట అనుమానాలంకారము అనబడును.

ర|| శ్లో ||నో తల్పం భజసే న జల్పసి సుధాధారానుకారా గిరో దృక్పాతం కురుషే న నా పరిజనే కోపప్రకాశచ్ఛలాత్ । ఇత్థం కైతకగర్భగౌరిదయితే కోపస్య సంగోపనం తత్త్వేదేవ నచేత్కుతస్స్పృహ చకిర్షీత సాచస్మితమ్||

౧౨,— గోపాలుడు అన్యాసక్తుడై యున్నాడని అతనితో వాదాడియీర్ష్యాకోపముచే కొట్టకుతిట్టకు తలపడిననాయికనిజూచి, ఆమెసమాధానపడునట్లు సఖి చెప్పుచున్నది.

రాగము బిలహరి. తాళము మిశ్రము.

ప॥ చేమించరాదమ్మ -నీవిలాగు.

అ॥ ఏమందు గోపాలున్నెరుగవా చిరమ్మా-కామించి దానితో కలసెననుచు కొమ్మా

౧॥ లోకనాథుని జోకతో పెండ్లాడి-ఏకాంతంబున సెత్తుకొనియాడి

ఆకాంతను గూడెననుచు జేతువాపోడి- ఈకారణమేమో యూపేక విడనాడి

౨॥ జలజాక్షి యాతని జగమెల్ల గొనియాడు- అలవానికి నీయెడ నినెవ్వరీడు,

బలుసంశయమిక వలదెపీడుపీడు- సలుగురు నిను జూచిన నెవ్వరిడి గోచూడు.

౩॥ ఎలమి కోపతాపమెవరికైన సరాదా- చెమె మెచ్చ్రి కానితో సేపేళనువాదా

వలదని స్నేలు గోపాలుడతడు గాదా- పణతీ నీకు పుణ్యాపాపము తెలియదా.

నాయిక ప్రౌఢ అధీర॥ ల॥ అపరాధియగు నాయకుని మిక్కిలి బెదరించి కొట్టునది ప్రగల్భ అధీరా నాయిక యనబడును. నాయకుడు పతి, ధృష్టుడు॥ ల॥ ౭, చూ. రసము ఈర్ష్యా మానవిప్రలంభశృంగారము॥ ల॥ ౬, చూ. సంచారిభావము ఉగ్రత॥ ల॥ అపరాధము అవమానము-దొంగతనము-నిగ్రహము- అసత్యాలాపము-మొదలయిన వానిచే జేయబడిన త్వర ఉగ్రత యనబడును. అందు కన్నులు, ముఖము ఎఱ్ఱనౌట, బంధనము చేయుట, కొట్టుట, తలయాడించుట, చెమటపోయుట, బెదరించుట మొదలయినవి కలుగును. అలంకారము స్వభావోక్తి ॥ల॥ ౫, చూ.

ర॥ శ్లో॥ ప్రతిఫలమనపేక్ష్య స్వీయమిందోః కలాయాం హరశిరసి పరస్యాలాపమాశంకమానా। గిరిశమచలకన్యా తర్జయామాస కంపప్రచలవలయవల్గత్కాంతిభాజా కరేణ॥

౧౩,— నాయిక తనసవతియందు గోపాలుడు చేయు ప్రీతిజూచి ఓర్వలేక ఈర్ష్యామానముగలదై ఆతని నడతను చెలితో చెప్పుచున్నది.

రాగము అఠాణ- తాళము మిశ్రము.

ప॥ ఎవతె తానమ్మా- ఈ నడతలు- ఏమందు నేకొమ్మా-

అ॥ సవతియు గోపాలసామికెక్కు-వేమి-పడెనావలె అది యొక్క-తెకలకాల॥ ఎవతె॥

౧॥ పసిదానను నాపానుపునైవాడు- ముసుగు పెట్టుక యొక్క- మూలలో పవళించి

నిసివేళలో నలనీరజనేత్రతో - గుసగుసమని పలుకుకోని ముద్దులాడితే.

౨॥ అక్కరో నేవాని కాకుమడుపులియ్య- గ్రక్కున తామనా కన్నుల కట్టి మూసి

ప్రక్కటిక డెముతా బోటికొసగె మోవి - నొక్కియలదానినోరచూచిచూచి.

౩॥ రేపగలనితెలియ లేక వారిద్దరు-ఈపడకింట నేకాప్రరమైయుండ

ఆపజాతికిసుంతకోపముగలనాడు- గోపాలుడుదనుగూడవచ్చుచున్న ॥ ఎవతె॥

నాయిక- జ్యేష్ఠ-కనిష్ఠ॥ల॥నాయకునికిఎవతెయందుప్రేమఅధికముగానుండునోఆ జ్యేష్ఠయనంబడును.తక్కువప్రేమయెవతెయందుండునోఆమెకనిష్ఠయనంబడును, నాయకుడు-పతి-శఠుడు॥ల॥ అనురాగముగలప్రియకుగూఢముగఆహితముచేయువాడు శఠుడు అనబడును. రసము-ఈర్ష్యామానవిప్రలంభశృంగారము॥ల॥౬,చూ. సంపత్తి-విద్య-శౌర్యము-మొదలగుహేతువులచే గుణమందుగూడదోషారోపము చేయుట అసూయయనబడును.ఇందు,మోమునుద్రిప్పట-నిందించుట- భ్రూభేదము-ఉపేక్ష-ఇవిమొదలైనక్రియలు గలవు. అలంకారము స్వభావోక్తి॥ల॥ ౮, చూ.

శ్లో॥ ద్వైరాజ్యైర్యపరిగ్రహగ్రహిళయారేణీవృశోః ప్రీతయే రత్నద్వంద్వమనంతకాంతిరుచిరం ముష్టిద్వయేన్యస్తవాన్ । ఏకస్యాఃకలయన్ కరేప్రథమతో రత్నంపరస్యాః ప్రియో హస్తాహస్తినిపాత్యశ కుచతటీమానందమావిందతి॥

౧౫,--- పరకీయయైననాయిక తానాసపడిననాయకుని చూచి,అతడుతన్నుమన్నించుటను బయలుపరచదగినవ్యాపారములను ఉగ్గడించి యిట్లుచేయకుమని చెప్పుచున్నది-

రాగము మోహన-తాళముమిశ్రము.

ప॥ ఇల్లాలినిఇట్లుచెరుతురా- నిన్నిక- నేలాగుమరతురా

అ॥ వల్లడిగోపాల- మనసిట్లుకరతురా- మాయ చేసికొమ్ములవశపరతురా.

౧॥ గుంటతైన నేగుడికైనపోవగ-వెంటవెంటనెనీవు వెంబడించేవు-వద్దంటె క్రీగంటజూచేవు
నీమోవియుగంటిచేసేవు- అంతలో నేనన్నంటవచ్చేవు-
ఒంటిగా నేనింటనుండగతలంటతనమునదూరినాచను
లంటవద్ద ననంటితివిను- త్తింటికోడలనంటేవెరువక॥ ఇల్లాలి॥

౧॥ దిట్టమాయె నేనునట్టింటనిదురించి-నట్టివేళనను ముట్టిచూచేవు
నేనెవరితెకట్టుకొనేవు-తిట్టిననోరట్టిమూసేవు-నాపైప్రనతట్టివేదేవు
గట్టివాడవు-ఇట్టులనుననురట్టుసేయుచు-కట్టుకొకయు
ముట్టివిప్పుచు-నట్టెముద్దులుపెట్టిమోహము బుట్టచేసితి॥ఇల్లాలి॥

౨॥ తెలవకరోననుపట్టపగలు పండితీది-తగునాగోపాలమగనాలగదర- చెక్కిటగోరు
తగిలియున్నదిర- మోవిగాయమేవగగాచుదుర -అంతలోనీకునగవేమిపదర

నిగనిగమనే మొగమువాడెనుసొగసుకన్నులుతొఁగరుమీరెను
మగవిముందరదిగులువడియేవగనుచేరగలనయ్యయ్యో॥ఇట్టాలి॥

నాయికపరకీయ॥ల॥ పరపురుషునియందుగల ఇచ్ఛావ్యాపారములనుమఱుఁగుపఱచుటయందు దత్తచిత్తురాలై యున్ననాయిక పరకీయయనబడును. అది కన్యయనియు పరోఢయనియు ఇరుదెఱగులై యుండును. నాయకుడు ఉపపతి॥ల॥అన్యవనితను వివిధోపాయములచే నాసపడిదానిననుభవించువాడు ఉపపతి యనబడును. రసముసంభోగశృంగారము॥ల॥ ౨, చూ- సంచారిభావముశంక॥ల॥ చౌర్యాపరాధాదులచేత తనకహితమును తర్కించుటశంకయనబడును- ఇందుమాటిమాటికి పార్శ్వములను జూచుట, సోమువాడుట, ముసుగిడుట, వైవర్ణ్యము, కంఠగద్గదము, మొదలయిన చేష్టలు గలవు. అలంకారముస్వభావోక్తి॥ ల॥ ౮, చూ.

౭॥శ్లో॥ అయం రేవాకుంజః కుసుమశరసేవాసముచితస్సమీరోయం వేలావననవదళేజేలాపరిమళః। ఇహ ప్రాంప్రావృధ్వ్యానవజలదవిన్యాసచతురా పరాయత్తం చిత్తం సఖికిమపికర్తుం వ్యగయతే॥

౧౫, — గోపాలుడతనయందు అత్యాసక్తుడైయుండి అప్పుడు కార్యాంతరప్రసక్తి
వల్ల ఉపరిప్లవుడైయుండెడునాయికనుచూచి, ఆమె తనవిషయమునందు చేసిన
ప్రియములను తలచి అతిమోహముతో చెప్పుచున్నాడు.

రాగము భైరవి-తాళము మిశ్రము.

ప॥ ఈలాగున నెడబాయతగునటవే- ఎంతమనసుదిటవే-
అ॥ బాళితో గోపాలాయని నాతో బలుకవే - వాలికోపముమానవే- గట్టిదానవే
౧॥ విరులువాసనవలె-నిరువుర మొక్కటైలై - మెలగుచునుంటిమిగా
అరనిమిషమొక్కరినొకరుచూడకున్న - నార్తిజెందుదుముగా-ఇట్లుండగా-
౨॥ ఒక్కనాడునీవు-ఓయ్యారముగావచ్చి-ఓరోరియనిపిల్వగా
చక్కెరకెమ్మోవియానికౌగిలించి- చొక్కుచుచొక్కింపవా-నవ్వుకానేవా.
౩॥ కొన్నమగడునీవే వేణుగోపాలయనియాడ్తి - నన్ను మెచ్చినలలనా
ఎన్నోపరిహాసములనవ్వులుకేళి - లన్నిమరపువచ్చెనా- ఈసమయాన.
నాయికపరకీయ॥ల॥ ౧౪, చూ- నాయకుడు ఉపపతి॥ల॥ ౧౪ చూ-

రసము ఈర్ష్యామానవిప్రలంభశృంగారము॥ ల॥ ౬, చూ. సంచారిభావము ఉగ్రత॥ ల॥ ౧౨, చూ. అలంకారముస్వభావోక్తి॥ ల॥ ౮, చూ.

౧౬. — గోపాలుడుతనజారవ్యాపారమును తెలిసికొన్న నాయికనిజేరి అనునయింపగా ఆనాయిక ఈర్ష్యాకోపముతో చెప్పుచున్నది. ఇదినాయికానాయకులయుక్తి ప్రత్యుక్తిరూపం.

రాగము నీలాంబరి-తాళముమిశ్రము.

ప॥ తరుణిరోనిన్నేకోరితినాపై - దయలేకకోపతాపాలా
అ॥ హరిహరిదక్షిణనాధా-ఎరుగను-ఆయాసపడకుగోపాలా.
౧॥ పరకాంతలకన్నెత్తిచూడనినా - వద్దనెకోపతాపాలా
తనవునసోకలుజాచినవారనే - నెప్పరుతెల్పుముగోపాలా.
౨॥ నేనిప్పుడొంటిగవచ్చిజేడితే - నెనయకోపతాపాలా.
శ్రీనివాసయిప్పుడిదినిజమేనా - పైనేరముగోపాలా.
౩॥ వంచనవిడిచినీవించుకైననెన - రుంచకకోపతాపాలా.
మంచివేళజగద్వంచకుడెవరు - ప్ర - పంచంబునగోపాలా.
౪॥ వనితరోపరహింసయుజాచిపరితా - పములేకకోపతాపాలా.
ఫణిపతిశయనాదయయుందరికి-నీ - వలెగల్గునాగోపాలా.

నాయికపరకీయ॥ ల॥ ౧౪, చూ. నాయకుడుఉపపతి॥ ల॥ ౧౪, చూ, రసము ఈర్ష్యామానవిప్రలంభశృంగారము॥ ల॥ ౬, చూ. సంచారిభావముఅవహిత్థము॥ ల॥ ౫, చూ. అలంకారము- స్తుతినింద॥ ల॥ నిందావ్యాజముచేతస్తుతిచేయబడు నది స్తుతినిందాలంకారము.

---

౧౭. --- నాయికతనకును గోపాలునకునువచ్చిన అపవాదమును తొలగించుకొదలచి అతిపరిశుద్ధురాలివలెచెలితో చెప్పుచున్నది.

రాగము కాంభోజి. తాళముమిశ్రము.

ప॥ అన్యాయముగనేనన్యమారుపాలైతే - అతివరోయేమందునే.
అ॥ మన్నారురాజగోపాలస్వామికినాకు - కద్దనిపలికేరు.
౧॥ అన్యరమణుడుప్రీతిచేసిపిల్వగను- రోసముచూపితినే

మాసీమలోనిదిమరియాడకావని - వేసారి మ్రొక్కితినే
దోసమెన్నకపలుకు మోసకత్తెలుగేలి - చేసేరేమందునే
ఆపదీర నేననుభవించక ఈయ్యెడ శ్రీ-సక్కు-పల్లమన్నసామి కేళికి నోగూడెనా ॥

౨॥ ఆటపాటలకైయాతనితో నేను - మాటలాడినందుకా
బోటులకెదుట నీప్రొద్దువానింటికి - పోయివచ్చినందుకా
మాటిగానువానిచూచినవ్వేయల - వాటుచేసినందుకా
ఏటికేయీగేలియే పాపమెరుగనే - తాటిక్రిందపాలుత్రాగినచందాన ॥అన్యా॥

3 ॥ ఏకమైగోపాలుడెనయు వచ్చెదనంటె - నీకిదితగదంటినే
కోకలెత్తినట్టికొంటెతనముచూప - రాకపోపొమ్మంటినే
ఈ కారణమేమే యిదితెలియవట్టి - పోకిళ్లచేకొంటినే
లోకముమాయనుమాటుడుగలదటె - చాకివాడువ్యధావానకినవినట్లు ॥అ॥

నాయిక పరకీయ-వృత్తసురతగోప్యన ॥ల॥౧౮, చూ. నాయకుడుఉపపతి ॥ల॥౮౯, చూ. సంచారిభావము వితర్కము ॥ల॥ సందేహము-నిశ్చయము మొదలైనవానిచేకగలుగు ఊహాత్మకసత్యాసత్యనిర్ణయము వితర్కమనబడును. దీనియందుకనుబొమలెగరవేయుట-తలయాడించుట - మొదలయినయనుభావములుగలుగును. అలంకారము ధర్మాలుప్తోపమ ॥ల॥౬, చూ.

౪॥ శ్లో॥ శ్వశ్రూః క్రుధ్యతు నిద్విపస్తుసుహృదో నిందంతువా యాతర స్తద్వత్కిం తునమందిరే సఖిపునస్స్వాపో విధేయో మయా। అఖోరాత్రమకాయశోణమహారాదుశ్చాల మాతస్వతీమార్జారీనఖరైః ఖరైః కృతవతీ కాంతాంనమేదుర్దశాం॥

౧౬, — నాయిక శ్రోవనుపోవు చాటసారినిజూచి వలచి స్వాభిప్రాయము తెలియబడునట్లు భావగర్భముయిన మాటలచేత లోకోక్తిగా అతనికిహితముచెప్పి ధ్వనివలె చమత్కారముగా జెప్పుచున్నది.

రాగము బిలహరి. తాళము మిశ్రము.

ప ॥ ఈలాగుపాంథుడనీవు బంటిగాను - ఇచ్చెచ్చటికేగేవు - వేగను
అ ॥ మేలుపయోధరములు చేరియెదుటను - మెలయగగోపాలమారియున చను
చెంగనుండేడిగుడిచాటుకేరక - శ్రమమునీనుభవించు జగోరక

సుంతయాతురమున జూచియైన నిలువక-ఎంతసుఖము జేయు నీకాత్మ యను॥కొర॥

౨॥ నీవుకట్టుకొకనిటుబాళియుంచక- నీవేళభూసురహితముమాటవినక

శ్రీవనమునటుపుటతో డెవ్వరుతులేక- ఈవగముందువెనుకయోచింపక

౩॥ ఎవ్వరిందునానెరుగనట్టితావు- జవ్వనినన్నొక్క- తేనింముగనినావు

అవ్వాలనైననిందునిలువలేవు- హరిహరి గోపాల - వీలభ్రమసేవు.

నాయిక-పరకీయ-వాగ్విదగ్ధ ల॥౧౪,చూ. నాయకుడు-ఉపపతి॥ల॥౧౪,చూ.

రసముసంభోగశృంగారము॥ల॥౨,చూ. సంచారిభావము అవహిత్థము॥ల॥౫,చూ.

అలంకారముసమాసోక్తి॥ల॥౯,చూ.

ర॥శ్లో॥ నిబిడతరతమాలవల్లికల్లీంచిలిరాజివిరాజితోపకంఠే॥పథికసముచిత స్తవాలిలీవ్రేసవితరితత్రసరిత్రజేనివాసః॥

~~~~~~~~

౧౯:-- నాయికగోపాలునిజూచి ఆతనివల్లతనకుసంభవించినతాపస్థితిని ఆతని తోచమత్కారముగ తెలియజేయుచున్నది.

రాగము కల్యాణి-తాళముమిశ్రము.

ప॥ బాలుడవనినిన్నుచాలముద్దులాడి- ఫలమిదికైకొంటిరా.

అ॥ మేలైనరాజగోపాలసామినీవే- వేళతల్లిచను బాలుద్రాగగానే.

౧॥ చాచిచాచియన్నినీచెయిసోకిన- చూచుకములుమాడజూడనన్నా నయ్యో

నా చెట్టపట్టుకనడనేర్చుకొన్న- అచాయనా నడయుతిన్ననయ్యో.

౨॥ నిన్నునిదురబుచ్చవేయొద్దబండించి. కన్నులకేవేళకనునిదురయుజాలై

మన్నువిన్ననీమోమునమరముద్దులుపెట్టి- మన్ననచిప్పలై అన్నముపోగొట్టె.

౩॥ చిన్నవయసుదాననిన్నునేత్తుకొని-కన్నతావులెల్లనిన్నెత్తి తిరిగితినా

నన్నుమైనకటితిన్నగబలుకయ్యో- కన్నెలవలచేవునన్నారుగోపాలా.

నాయికపరకీయ-వాగ్విదగ్ధ॥ ల॥౧౪,చూ. నాయకుడు ఉపపతి॥ల॥౧౪,చూ.

రసముసంభోగశృంగారము॥ల॥౨,చూ. సంచారిభావముఅవహిత్థము॥ల॥౫,చూ.

అలంకారము-అసిద్ధవిషయహేతూత్ప్రేక్ష॥ల॥ వస్తువుకలుగుటచేతగాని హేతువుకలుగుట చేతగానిఫలముకలుగుటచేతగానివిచారింపబడునది యుత్ప్రేక్షాలంకారము. అందుఅసిద్ధమయినవిషయముకు హేతువుగాగలది అసిద్ధవిషయహేతూత్ప్రేక్ష.

~~~~~~~~

౨౦.— నాయిక, తనయందు గోపాలునికి ప్రేమగలదు అను సపవాదము రాకుండచే యుసట్టి స్వాధీనపతికానయిరోధదూపమయిన చమత్కారవ్యాపారమున స ఖి తనకు అంతరంగురాలయిన చెలితోచెప్పుచున్నది.

రాగము అఠాణ-తాళము మిశ్రము.

ప॥ తరుణిమెంతచాతుర్యముజేసెనే- తానుమాటాడకనే-

అ॥ అయిదైనగోపాలుకంటిచాదనే-ఆపకిత్తిలయరాకనే-వెన్నెలవెన్నెలనే.

౧॥ వానింటికేగను-తనయింటిలోననేవాడిలుండనందునే-

పూనితలుపువేసి- మూతపడకనే-చానమంకనచేసెనే-పీఠముంచునే.

౨॥ వడిగమగమతప కావాకిటనే-పలుప్రవేయునగనే-

తడికబడినమల్లెలిసకేస్నెవకు-లానేచదితోగానే-మునుమునే.

౩॥ మరిమొకనాడురాతిసంటతామునే-వరవేసనమునలిగి-

వేసపంపినటునిలుపకుమనినంచింప-మటసునగోపాలహరినిజేరెనిట్లనే.

నాయిక పరకీయా- క్రియాచిదగ్ధ॥లి॥౧౬, చూ. నాయకుడు ఉపపతి॥ లి॥ ౧౯, చూ- రసము సంభోగశృంగారము॥లి॥౨, చూ- సంచారిభావము అవహిత్థ॥ లి॥౫, చూ. అలంకారము సూక్ష్మ॥ లి॥౧, చూ.

ల॥శ్లో॥ గాఢాలయభవనజాతోపదర్శనపదేశతుమాదిశతి। హేమంతేహంసకాక్షీ సంకేతకుటీరంవినిక్షిపతి॥

౨౧,— నాయిక, గోపాలునియందుమిక్కిలి ఆస్థగలదై ఓర్వజాలకస్వయముగా తన వ్యవ యములను తెలుపుచు అతనిని పిలుచుచున్నది.

రాగము పంతువరాళి-తాళము ఆది.

ప॥ రారావిడిదికినొకసారి- రారచక్రధారీ.

అ॥ శ్రీరాజగోపాలశౌరి- చిత్తముననుదయయుంచిమురారీ.

౧॥ అంగజజనకా- నినుదలచినదే- అన్నాదేహాంరవశమయ్యెనిరా-

పొంగికబ్బరిలోపలకరించేనిరా- భోగశేనాసమంచినమను విడిరా॥ రా॥

౨॥ సోముని గేరునీమోముజూచినకే- సొక్కిబాగముద్దిడకోరేమురా-

సామినీవుమాటాడగానే- చక్కెరమోవానపడరేమురా॥ రా॥

౩॥ అనుమడుపులియ్యగానసిచెయి- సోకినంత నేకోకవదరె-

ప్రీతాంతమునసినెన్నయుగగోపాల-చొక్కలాడనేలాకమెమురదు॥ రా॥

నాయిక పరకీయ - ముదిత॥ ల॥ ౧౪, చూ. నాయకుడు ఉపపతి। ల॥ ౫, చూ. రసము సంభోగశృంగారము। ల॥ ౨, చూ. సంచారిభావము హర్షము॥ ల॥ మనోరథము యొక్క సిద్ధి సౌభాగ్యము యైన వస్తుప్రయోగలాభము చేతను, మిత్రుల సంగమము చేతను, దేవతాదుల ప్రసాదము చేతను కలిగింపబడిన మనఃప్రసాదము హర్షమనబడును. ఇందు ముఖము కన్నులు వికసించుట, ప్రియభాషణము, ఆశ్లేషము, పులకరింపు, చెమటగలుగుట, చేతులుతట్టుట మొదలయినవి కలుగును. అలంకారము కర్మవాచకలుప్తోపమ॥ ల॥ ౫, చూ.

ర॥ శ్లో॥ గోష్ఠే పులిష్ఠతి పతిర్న్యభిచారినాంచ నేత్రద్వయస్య న చ పాటవమస్తి యాతుః। ఇత్థం నిశమ్య తరుణీ కుచకుంభసీమ్ని రోమాంచకంచుకమురం చితమాతతాన॥

౨౨.— నాయిక గోపాలుని యందు మిక్కిలి ప్రేమ గలదై ఆతనియొక్క వియోగ్యభయము గాను మంతవలెనన్న లోకుల వలనగు అపవాద మునకు భయపడి ఆతనితో స్వాభిప్రాయమును వ్యక్తపరచుచున్నది.

రాగము ఆనందభైరవి - తాళము మిశ్రము.

ప॥ పారిపోదమిక్కడను లేరా - గోపాలధీరా.
అ॥ చేరియుండగ మరదిచూచెరా - చెన్నునాయిక నేమి సేతురా.
౧॥ అన్యదేశంబులను నించుక - యుశుకరము నిముస మెదబాయక -
కొన్నిమగజని పేరు పెట్టుక - కోర్కెదీర్చుటకు వెరవక॥ పారి॥
౨॥ అత్తోదను నీవు పుడమి - ఓ - సోసి యను మనుసున్న వెలసగ -
కాశివాసులమనుచు ముట్టుగ - గాసితో లసగక వలిదాసగ॥ పారి॥
౩॥ చిన్నిగోపాలుని జేర - కన్నవారలు కొన్నవాడి -
ట్లెన్ని జనులు మనన్ను దూరుదు - రెన్ని తాళుదమిన్ని ధీరా॥ పారి॥

నాయిక పరకీయ - లక్షిత॥ ల॥ ౧౭. చూ. నాయకుడు ఉపపతి॥ ల॥ ౧౪, చూ. రసము సంభోగశృంగారము॥ ల॥ ౨, చూ. సంచారిభావము శంక॥ ల॥ ౧౪, చూ. అలంకారము స్వభావోక్తి॥ ల॥ ౧, చూ.

ర॥ శ్లో॥ యద్భ్రాతం తద్భ్రాతం యద్భ్రామా త్తదపి వా భూయాత్ । యద్భవతి తద్భవతు వా విఫల స్తవ కోపి గోపనాయాసః॥

౨౩, — నాయిక, బహుజనసమాగమము వలన తృప్తిపొందక తనమనోవ్యథను చెప్పుచున్నది.

రాగము భైరవి - తాళము మిశ్రము.

ప॥ అన్యాయముగ కుంటయనుచు వేచితి - సరసకు త్రిపాతైతిగా.

అ॥ పన్నెండు రెట్లానన్ను దూరేదుగా - సన్నాసగోపాలుడు సన్నాసుపిలవాగ.

౧॥ ఆకలిదప్పులనాహారము లిడి - నాకెవ్వరి కెరికరెను గురుడు -
కోకరవిప్పుగొనుటయు నెటులన్న - భాగాంతాహారమైన రాముడిటుకేరి॥ అ॥

౨॥ సతుల మోహము లేని యతులును బాలుర - అతిప్రేమతో నిర్మలతతో సెల్లమున
తీతిని ప్రరుషులను చెతనుడి చెడిగిన - సతి ప్రేమతో మెలగుడు సుఖమేదనే॥ అ॥

3॥ ఎల్లలోకములకు నేనేగా గలవా - నెల్లజోడ్య గనులనుడులనే -
గొల్లసతులనేలు గోపాలుడైన - పల్లెసమూహానికి పదములను చెప్పెనా॥ అన్యా॥

నాయిక పరకీయ - కులట॥ ల॥ గెలు వూ. నాయక పతి॥ ల॥ ౧౪.

చూ. రసము సంభోగశృంగారము॥ ల॥ ౨, చూ. సంచారిభావము నిర్వేదము॥

ల॥ తత్వజ్ఞానము, ఆపదలు, దారిద్ర్యము, వియోగము, దుఃఖము మొదలైన వా
నిచేగలుగు భావమునే నిర్వేదమనబడును. అలంకారము అత్యుక్తి॥ ల॥ ఆశ్చర్య
కరమైన లేనిపోని శౌర్యాదిగుణములను వర్ణించుట అత్యుక్తియనబడును.

ర॥ శ్లో॥ ఏతేవారి కిరాతి ... కర్పూర ... ధరాః శైలాస్సుల
ముద్రాముంతిన ... పునరప్యముకాః । త్రైలోక్యేతరభూషణానమవతేనీవా ర
ఖంతేటా ... కాతరమాల ... తస్తరమా ... తమ్॥

౨౪, — నాయిక, నాయకునికి ఒకసంకేతస్థానమును నిర్ణయించి చెప్పి అతావ్పసనుఅతను
వచ్చిసిద్ధముగ ఉండగా భైనవశమున అంతఃపురమున ఏవరో ముఖ్యులు వున
చ్చియున్న సంగతి తెలియక అటుపిమ్మట కటికచీకటిలో ఏక్కడికి రావలివచ్చి
అక్కడ ఉన్నతనువచ్చియుండుట తెలిసికొని నిక్కమిన్ను రాత్రి అన్నిప్రతిబం
ధకములను నాయకునితో చెప్పుచున్నది

రాగము సౌరాష్ట్ర - తాళము మిశ్రము.

ప॥ భావజజనక నేసివేళ నియ్యేరి - తావు లేమగవరా.

అ॥ వేవేగవచ్చిన రాత్రి యతోషమలేదు - నావేళగుణము నేనప్పుడు పలికెను.

౧॥ ఎక్కువచీకటి నేదారి తెలియక - ముక్కుచూడుగా మునువదము చెలి
లోక్కడైన లేదయెంతరాత్రోవనుపప్పు - కక్కవడిరి నాయక్కడకీక్షతె॥

౨॥ అర్ధరాతిరి నిద్దురలేదు నే - సద్దు సేయక మీరాత్రి వెసను రాగ

కొత్తైగామీయూరికన్నెపదమునుండే - నడచుచున్నోవమువెన్నెలగనదే ॥ సా॥

౩॥ రేపగలుపూవ్వానృత్తోపమునునే - నీపాటునడివచ్చితే నికనేమిసేతురా-

గోవాలనీవేమి తోచదెలయున్నావు - నావాపనలయునిన్నునటలేదురా॥ సా॥

నాయిక పరకీయ - అనుశయానా॥ ల॥ ౧౪ చూ. నాయకుడుఉపపతి॥ ల॥ ౧౪, చూ. రసము సంభోగశృంగారము॥ ల॥ ౩, చూ. సంచారిభావము శిపాపము॥ ల॥ తానారంభించినపని సాగకుండుట, ఇష్టమైన [illegible] ప్రాప్తి, ఏమరుపు తప్పు చేయుట, మొదలైనవలన కలుగువచు తాపము విషాదమనబడును. అలంకారము స్వభావోక్తి॥ ల॥ ౯ చూ.

శ్లో॥ సమునాగ [illegible] సుప్రశాంతి

[illegible] ॥

---

౨౨. --- నాయకుని తిరిగి [illegible] కూడుటకై [illegible] పరకీయ కలదో లేదో చూచి యొక్కబాల తన చెలితో చెప్పుచున్నది.

రాగము తోడి - తాళము మిశ్రము -

ప॥ సాహసంబుగనీకా - నేనెట్లుయా - చూచునప్పుడు రా.

అ॥ దేహముపరచియుడేగోపాలు నితోవై. మోహించితి [illegible] యొక [illegible] సేయు.

౧॥ పెనిమిటి వద్దనుపవళించినకే - వేళనమకుయో [illegible] తెన్నేనుటుకన్ను-

పనితరచునెనెదబళించి నెత్తి - వాకినకంటేనూ మనుచునుజలకమాడెనే॥ సా॥

౨॥ నట్టింటిదినమున [illegible] చెయిని - నత్తెరాతలిచ నానిపమాదపడ్డ-

ముత్తెముతిచినతాలిపెట్టినా కాబట్టి - నట్టూరిచకితపుబెట్టెనీలినేని॥ సా॥

౩॥ గాసికేగిరాగానంతవచ్చేగ కతనె - దడిగిగో పాలు నీచక్కగాను పవళించి-

పతిపురుబెదుకవాప్రభునిమరింపదె - చిపనవామానమునకెన్నసుచుదచ్చె॥ సా॥

నాయిక పరకీయ-సాహసిక॥ ల॥ ౧౪ చూ. నాయకుడుఉపపతి ॥ ల ॥ ౧౪, చూ. రసముసంభోగశృంగారము ॥ ల ॥ ౩, చూ. సంచారిభావము అవహిత్థము॥ ల ॥ ౫, చూ. అలంకారము యుక్తి॥ ల॥ ౧౦, చూ.

---

౨౩. --- గోపాలుడువీథినిపోవుచుండగా ఒకపరకీయ అతనినినంతోషముతో చూచుచుండెను - అదిచూచిమరియొకతె తనచెలితో చెప్పుచున్నది.

రాగముసురటి - తాళముమిశ్రము.

పల్ల॥ - [illegible] ఏకముచేసే - తరుణీనిన్నుచూని॥

అ॥ వాజివెక్కి దివ్యాభరణంబులు బూని - రాజవీధిని వెడలెగ గోపాలుడు॥

౧॥ వరసైంధవంబుల జలకమాడి బాగుగ - ఒకసైగ చేసితే నాపై నాగ్రహముగా-

తిరుగులాడగ వానిపిలువుమని పూని - తిరిగి వెళ్ళుట తా నేనెరుగ రాజ॥

౨॥ ఎండగాలి సోకు యెల్లమోమును సొంపు చెడునని - యోగాసనమున నే వంచి చేసెదల-

లుంచగ ననవ్వ పంపువె వెళ్ళగాను - ఇంటి గాని వెలయాలు వెంట కలుగుతో॥

౩॥ అలసపనులు పొంగి రవికలయు చెడక - అతిశయమైనది పుష్టికె మొగ్గలయు వెడ-

వలచి సోలి సతులు బజారుపై వెదర - వడిగ గోవలుని దేవసభ వదర॥ రాజ॥

నాయిక పరకీయ కోవ్య॥ ల॥ చతురంగాను విహారణ మధ్యగాను తల్లి దండ్రుల చే పోషితగాను చాలుతోడి విహారము చేయుట ప్రయుక్తమైనది ప్రియుని విరహించి ముగ్ధ గుణముగలది గాను ఉండునది పరకీయ కోవ్య- నాయకుడు ఉపపతి ॥ ల ॥ ౧౭, చూ. రసము అయోగ విప్రలంభశృంగారము॥ ల॥ అతిశయమగు నాయకానాయికలకు ప్రథమ సమాగమమునకు మునుపుగల విప్రలంభము అయోగవిప్రలంభము అనబడును. ఇందు నాయకుని వాడి యింటిలోపలబోవుట బయటికి వచ్చుట ఊరికే అతని చూచునటనపుట తన ఆశను బయలుపరచు చేష్టలు తనదేహమును ప్రకాశింపజేయుట వ్యాజోక్తులు పలుకుట మొదలగునవి గలవు- గ్లాని, శంక, అసూయ, శ్రమము, భయము, నిర్వేదము, ఔత్సుక్యము, దైన్యము, చింత, నిద్ర, ప్రబోధము, విషాదము, జాడ్యము, ఉన్మాదము, మోహము, మరణము, ఈవ్యభిచారిభావములకు ప్రవేశముకలదు. సంచారిభావము చపలత ॥ ల ॥ అసూయ, ద్వేషము మొదలయినవానిచే మనసునందు గలుగు లాఘవము చాపలమగును. అందు యోచింపక కౌగిలించుకొనుట చూచుట వెళ్లమనుట కఠినపు మాటలు కొట్టుట ఆజ్ఞాపించుట మొదలైన చేష్టలు కలుగును. అలంకారము స్వభావోక్తి॥ ల॥ ౧, చూ.

ఉ॥ శ్లో॥ కించిత్కుంచిత హారయష్టిసరళ భ్రూవిల్లిసాచిస్మితం ప్రాంతభ్రాంతవిలోచన ద్యుతిభుజా పర్యస్తకర్ణోత్పలమ్ । అంగుళ్యాస్ఫురదంగుళీయకరుచా కర్ణస్య కండూయనం కుర్వాణా స్ఫుటకస్యకా సుకృతినం సవ్యాజమాలోకతే॥

౨౭, --- గోపాలుని యందు చాలవలపుగల యొక నాయికను చూచి దానికత్యంతహితకారిణియైన సఖియొకతె హితము చెప్పెడికతిగా అరసవలసినవిషయములను బోధించుచున్నది.

రాగము భైరవి - తాళము మిశ్రము.

ప॥ ఏమిటికో గాలతసము చేసెదవే - ఎలవాగిరోసిపు॥

పరులు రాహైహాయపలికినసొర్పుడే - ప్రాణనాథునికెపఱతిమెప్పరిదే॥ వా॥

౩॥ నాయనసెనిగిసలిసాతుడతడే - భూమిని అకలంకముగవెల్గుచంద్రుడే-

కామకేళి నన్ను గరగించాధిపుడే - కోమలిశ్రీరాజగోపాలదేవుడే॥ వా॥

నాయిక స్వీయ ప్రౌఢ - స్వాధీనపతిక॥ల॥ నాయకునిచేనెల్లప్పుడు సంతోషపరపబడె|౩ స్వాధీనపతి. దీనివ్యాపారములు మన్మథ పూజామహోత్సవము మొదలయినవియును వనవిహారము జలక్రీడ పుష్పాపచయము మొదలయినవియును అగును. నాయకుడు పతి- అనుకూలుడు॥ ల॥ ఇతర స్త్రీలనుజూచుట మొదలైన వ్యాపారములు లేనివాడును స్వస్త్రీయందే ప్రేమగలవాడునై యుండువాడు అనుకూలుడు అనబరగును-
రసము సంభోగశృంగారము॥ల॥ ౩, చూ. సంచారిభావము ధృతి॥ ల ॥ ౧, చూ.
అలంకారము స్వభావోక్తి॥ ల॥ ౭, చూ.

ర॥ శ్లో॥ వక్త్రస్యాధరపల్లవస్యవచసో లాస్యస్య హాస్యస్యవా భ్రూభ్యాం మర కింవనుందరద్భృశాం తాంతస్తనోతిస్తుతిమ్ । స్వప్నేవాపి నగచ్ఛతిశ్రుతిపథం చేతఃపథం దృక్పథం ప్రాప్యన్యాదయితస్యమేసఖికథం తస్యాస్తుకోపగ్రహః॥

౩౩,- గోపాలుడును నాయికయు ఒకరిపైనొకరు కోపించుకొనియుండి మాటలాముఖమునసమాధానపడినపిమ్మట ఆదూతికగోపాలునిజూచి అడుగుచున్నది.

రాగము శహన - తాళము మిశ్రము-

ప॥ కోపముదీరెనా - ఇద్దరికిని - కోపముదీరెనా.

అ॥ గోపాలనీవేమును వేడవలసెనా - కోమలాంగివేడెనా - ఎటులైన.

౧॥ చల్లగబలుకుచుచక్కెరకెమ్మోవి - చప్పరించుకొంటిరా-

ఉల్లమురంజిల్ల కౌగిలించిముద్దు - లుంచుచుచొక్కితిరా-బళిబళిరా॥కో॥

౨॥ మనసుకరగగచాల పచ్చిపచ్చిగా - మాటలాడుకొంటిరా-

మునుపటివలెనే యొకరికొకరు ప్రేమ - పూనిమెచ్చుకొంటిరా-చక్కనిదొర॥

౩॥ విరులపాన్పుమీద కెలనియునీవును - సరసముగాడితిరా-

హరిగోపాలవేనుమానిబ్ర - హ్మానందమొందితిరా-నవ్వకుతేరా॥కో॥

నాయిక స్వీయ - ప్రౌఢ- స్వాధీనపతిక॥ల॥౩౨,చూ. నాయకుడు అనుకూలుడు॥ల॥౩౨,చూ. రసము సంభోగశృంగారము॥ల॥౩,చూ. సంచారిభావము ధృతి॥ ల॥౧,చూ. అలంకారము స్వభావోక్తి॥ల॥౭,చూ.

౩౮,— గోపాలునివద్దకు నాయికచే పంపబడిన చెలి అతనిజూచి నాయికయొక్క స్థితిని చెప్పుచున్నది.

రాగము శంకరాభరణము — తాళము మిశ్రము.

ప॥ దారిజూచుచున్నది — నీమరదలు — తరళాక్షియా చిన్నది.

అ॥ వారిజముఖినీవు వచ్చువేళనుకొని — కోరికతో రాజగోపాలసామిరో ॥ దారి॥

౧॥ వెన్నెలగాయగ వేడ్కమీరమించి — సన్నజాజివిరిసకులనుగంధము —
పన్నీరుచెంబులుపడకింటిలోనుంచి — వన్నెలాడితలవాకిటనిలిచినీ॥ దారి॥

౨॥ ఏవగనైనను ఎందుచప్పుడైన — నీవోయనియెంచినిలిచిలిచిగిజూచి —
ఈవగచిత్రము నిచటనిలిపినట్టి — భావంజెపరికిబయలుగానీకనీ॥ దారి॥

౩॥ వచ్చివచ్చిగా పదములుపాడుచు — వచ్చిరాజగోపాలసామినీవు —
ముచ్చటలాడుచుముద్దులుపెట్టుచు — గ్రుచ్చికౌగిటజేర్చుకొనుటపలచనీ॥ దా॥

నాయిక స్వీయ — మధ్య — వాసకసజ్జిక॥ ల॥ ప్రియుడు వచ్చెడిసమయమందు తాన అలంకరించుకొని కేళీగృహము నలంకరించి సిద్ధముగానుండునది వాసకసజ్జిక. దీనివ్యాపారములు నాయకునిసంసర్గ మనోభీష్టమును యోచించుట, సఖులతోడ వినోదముసల్పుట అద్దమునగునకు దూతికను సాక్షిప్రాయముగ జూచుట, నాయకుడువచ్చెడిదారిజూచుట మొదలయినవి. నాయకుడు పతి — అనుకూలుడు॥ ల॥ ౩౭, చూ. రసము సంభోగశృంగారము॥ ల॥ ౨ చూ. సంచారిభావము మదము॥ ల॥ మద్యము మొదలయినవానిచేగలుగు ఆనందసమ్మోహములయొక్క సంభేదము మదము. ఆమదము తరుణమదమనియు మధ్యమమదమనియు అపకృష్టమదమనియు మూడువిధములు. అలంకారము స్వభావోక్తి॥ ల॥ ౮, చూ.

౮॥ శ్లో॥ శిల్పం దర్పణయిత్వాంకరోతి చతుకాత్కల్హార హారస్రజం చిత్రైరేవ తనైకైర వేనకినుపి ద్వారం ముహుర్వ్యతతే। గృహస్థో త్వాభరణం సవం సహచరీ భూషావిశేషామిహాస్థం పద్మస్మితే ప్రతీక్ష్య చంతం సైరాన నోభర్తృస్వరః॥

౩౯,— గోపాలునితో నాయికయొక్క చెలి నాయికయొక్క విరహావస్థను చెప్పుచున్నది.

రాగము సావేరి — తాళము మిశ్రము.

ప॥ ఏమిపల్కుదాయెగా నీతరుణియుం — నిర్జితసమయమునను —

అ॥ కోమలికో రాజగోపాలసామియుం — ఏమొకో రాదాయెనే అనుచునైన॥ ఏమి॥

౧॥ నిగనిగమెరసే మొగముచిన్నబోయెను — ఫొంగనైనదేహము సగము చేసెను.

భ్రమించుట మూలుగుట మొదలగునవి. నాయకుడు పతి-ధృష్టుడు॥ ల॥ ౬, చూ. రసము ఈర్ష్యామాన విప్రలంభశృంగారము ॥ ల ॥ ౬, చూ. సంచారిభావము అమర్షము॥ ల॥ ౭, చూ. అలంకారము స్తుతి. ౦ద॥ల॥ ౧౬, చూ.

ర॥ శ్లో॥ మాముక్త్వైత్యనిపతుస్సంప్రత్యదృశః పాదాంబుజాలక్తకై రాలిప్తానన మానతీ కృతముఖీ విభ్రాన్తిపూర్వేవాభవత్ । రూపం నోత్తరతి సవాక్కృతవతీ నిశ్వాసతో ష్ణే దృశౌ ప్రాతర్మంగళ సంగవాకరతరాదాదర్శమాదర్శయత్ ॥

కీర్త— నాయికతాను గోపాలునికి స్వాధీనపతికగా ఉండి అతను కోపించుకొనిపోగా పరితాపపడుచు తన చెలితో చెప్పుకొనుచున్నది.

రాగము తోడి - తాళము మిశ్రము.

ప॥ చెలువుడు కోపించెనే నేడెల్ల - ఓ-చెలియాయేమిసేతునే.

అ॥ చెలిమి జేయుటకు తెలిసి నిదానస్సై- బలుసిగ్గుపడ గోపాలదేవుడైన॥ చెలు॥

౧॥ వలువకొంగుబట్టి తలవంచితినని - చెలియరో చెయిపట్టి కౌగిలించితినని-

పలుమరు వేడిన పలుకనైతినని - అలపబ్బులంట జెయ్యి గొట్టనుంచితినని॥ చె॥

౨॥ కోరి శయ్యను చనోర జేరితినని - పోయి ముద్దిడరా గా మోము ద్రిప్పితినని-

చేకొని కౌగిలించ పారతేచితిని - మోహముబంచిన నార్తి జెందితినని॥ చెలువుడు॥

౩॥ చక్కలాకులను చలపంటినియని - పక్కను శయనింపపలుమరంచితినని-

చక్కనిగోపాలసామినన్నెనయగ - గక్కున పడిలేచి చిక్కుపడితినని॥ చె॥

నాయిక స్వీయ-ముగ్ధ-కలహాంతరిత॥ల॥ సఖులయెదుట చరణపతితుడగు నాయకుని నిరాకరించి పిదప పరితాపపడునది కలహాంతరితయనబడును. దీనివ్యాపారములు నిట్టూర్పు విడుచుట భ్రమించుట మనస్తాపపడుట స్తంభాదిసాధ్వసభావములుకలుగుట మాటిమాటికి ప్రలపించుట మొదలయినవి. నాయకుడు పతి- శఠుడు॥ ల॥ ౧౩, చూ. రసము ప్రణయమాన విప్రలంభశృంగారము॥ల॥ నాయికా నాయకులకు పరస్పరము ఆజ్ఞాలంఘనముచే గలుగునది ప్రణయమానమగును. ఇందు మాటలాడకయుండుట ముఖము త్రిప్పుకొనియుండుట మొదలయినవి కలుగును. సంచారిభావము వ్రీడ॥ల॥ ౨, చూ. అలంకారము స్వభావోక్తి॥ల॥ ౮, చూ.

ర॥ శ్లో॥ అనునయతి పతిం న లజ్జమానా కథయతి నాపి సఖీజనాయ కించిత్ । ప్రసరతి మలయానిలే సవిత్రా వహతి పరం తు సరోజినీ కృశాంగీ ॥

౩౯,— నాయిక తనకును గోపాలునకును వాగ్వాదముజరిగి అందుమీద అతడు కోపించు కొనిపోగా మదనఖాక్రాంతురాలై తన్నుతాను నిందించుకొనుచు చెలితో చెప్పుచున్నది.

రాగము ఘంటా — తాళము మిశ్రము.

ప॥ ఇంతిరో నే జేసిన పాపమే — ఇట్లాయెనుసిపమే-

అ॥ చెంతనున్నట్టి శ్రీగోపాలసామే · పంతమాడిరొదబాసెనుచూడే మే॥

౧॥ చిన్ననాడె వాడు చేసిన చెలిమి — శిరశివాయిపుపాతలపెమి-
ఎన్నాళ్లకైన యీవ్యసనమారదుసుమీ — ఏమోవపలి ఇకను వ్యసనమేమి॥

౨॥ నెలతతో మాటాడవద్దంటే కోపమా — నేసనరావదివానికి భయమా-
అలిగినేనొకమాటన్నదె నెపమా — అతిధీరుడు నే సతినల్పవశమా॥ఇంతి॥

౩॥ వలచితా నేవచ్చునా గోపాలుడు — వాడేలవచ్చునే వత్కనాథుడు-
వలదని నే వేడినవచ్చినను గూడు — వనితరో యాతని ముఖమే మేపడుపడు॥ఇంతి॥

నాయిక స్వీయ-ప్రౌఢ- కలహాంతరిత॥ల॥ ౩౭, చూ. నాయకుడు పతి. శఠుడు॥ ల॥౧౩,చూ- రసము ప్రణయమానవిప్రలంభశృంగారము॥ల॥౩౭,చూ. సంచారిభావము చింత॥ల॥ ప్రియవస్తువులులభించనందువలన ఐశ్వర్యభ్రంశనము మొదలయిన వానిచేగలుగుధ్యానము చింతయనబడును. ఇందుమేనుచిక్కుట తలవంపు సంతాపము నిట్టూర్పు మొదలైనవి కలుగును. అలంకారము వివాదము॥ల॥తన చేత చెప్పబడినదానికి విరోధ విచారమువలనగలుగునది వివాదాలంకారమనబడును. వాడేగారాడు నేమపోయి వేడినవచ్చును అదియెట్లు పొసగును అనువిచారముచే నిదివితర్కమనియుం చెప్పవచ్చును.

౪॥ శ్లో॥ ఆకరోషితమూ చెత్రశోభిమానం శివుకార్శ్యకరసల్లవాదిరోధమ్ । కలహాంతికమథాః క్రుధారసక్షేహితపర్ణంనవిదంతిదైవదష్టాః॥

౪౦,— నాయిక నాయకుని విరసపరిచి అతడు కోపించుకొనివెళ్లిపోయినపిదప తన్నుదాను నిందించుకొనుచు చెలినిజాడియతని గుణములను చెప్పుచున్నది.

రాగము సౌరాష్ట్రము — తాళము మిశ్రము-

ప॥ వానిదూరవేలే — ఇదివావేళగుణంబనక-

అ॥ మానవేరాజగోపాలసామి — ఇటులేవాడలిగిసెనగనే అటువంటి॥వాని॥

౧॥ ఒట్టుపెట్టినా పామ్మనినపోవనట్టివాని — నన్నంటవమనసంత అట్టెలేచిపోయె-
అకటా యాతడు అలిగియుండగాను-నాకిధి ఇటులుండె ననకధీరుడైన॥ వాని॥

౨॥ నామాటమీరకనడచుకొన్నవాడు — ఈమాటకెయెడిసించిరాయందుకోకయుండె-

ఏమనవశమే మెమ్మైకానినా - నోముఫలంబనినుడు కనవయుడా॥ వాని॥

౩॥ నాపాలమప్పై కాప్రరమహారాజ - గోపాలయీవేళకోపమేలనని-
చేపట్టుకొనబలిమిచేవదలటుపోతే - నాపాపమిట్లుండెనసకనన్నేలిన॥ వాని॥

నాయిక స్వీయ-ప్రౌఢ-కలహాంతరిత- ఉత్తమ॥ ల॥నాయకుడు అహితము చేయుచుండగా నతనికిప్రియముగా ఏపెనడచుచున్నదో, అపరాధియగునట్టిభర్తనిజూచి ఏపె ఈరకయున్నదో ఆపె ఉత్తమనాయిక. నాయకుడు సత్యుడు ల॥౧౩, చూ. రసము ప్రణయమానవిప్రలంభశృంగారము॥ ల॥ ౩౫, చూ. సంచారిభావముచింత॥ల॥౩౯, చూ. అలంకారము స్వభావోక్తి॥ల॥౮, చూ.

౪౧,— దేశాంతరగతుడైననాయకుని యెడబాసి ఎల్లప్పుడును చింతించుచున్న నాయికనిచెలిచూచి ఆపెపడునవస్థను ఇంకొక చెలికత్తెతో చెప్పుచున్నది.

రాగము శహన - తాళము మిశ్రము.

ప॥ ఏమందునెకోనమ్మా - దీనివెతలెట్లుతీరునమ్మా-
అ॥ కోమలిశ్రీరాజగోపాలునెడబాసి - రామరామయినాళ్లకామినిగాళునా॥ ఏ॥
౧॥ పన్నీటతడిసెపయ్యెదకొంగుకన్నీటతడిసెనుగా-
మిన్నగమెరసేమేలితచక్కనిమేను సన్నమైపోలెనుగా-
వన్నెమీరినట్టి వదనముద్దుమోము చిన్నబోయినదిగా -
వెన్నెలనాడే వెలదిచందురుని కన్నెత్తిచూడదుగా - విరులాంబెగా॥ ఏమందు॥
౨॥ పరిహాసములెన్నో పలికేచతురకు పలుకసహింపదాయెగా-
విరులపైపవళించి పొరలేసుకుమారి - ధరణిబవ్వళించెగా-
చిరుతలవలెనేచెలగేనరసికి చిరునవ్వుకరవాయెగా -
సరిగతోకగట్టుసౌందర్యవతి పాత చలువకోకగట్టెగా- జడతప్పుట్టెగా॥ ఏ॥
౩॥ పాలుగారుదనిబంగారుచెక్కిళ్లు బలుతెల్లనైనవిగా-
మేలైనసంగీతలోలకుసంతాపమీరాగసరిగెనుగా-
చాలసొమ్ములుపెట్టుచానముక్కుపోగు చాలుచాలుననెగా-
బాలగోపాలునుబాగతానునుసలి- ఏలినవాడనెగా—మైమరచెగా॥ ఏమందు॥

నాయిక స్వీయా- ప్రౌఢ - ప్రోషితభర్తృక॥ల॥నాయకుడు దేశాంతరము వెండి యున్నప్పుడు ఖేదపడుచుండునది ప్రోషితభర్తృక- దీనివ్యాపారములు నిదురలేక యుండుట కృశించుట ప్రియుడెన్నాళ్లకు వచ్చునని శకునములుచూచుట మలినయై యుం

దుటనిలిచినచోటనిలువకపోవుట ఎప్పుడును పండుకొనియుండుట ఏమియుఁదోచకయుండు టచింత మొదలయినవి. నాయకుడుపతి నుకూలుడు॥౬॥౮, చూ. రసము ప్రవాసవిప్రలంభశృంగారము॥౪॥నాయికానాయకులదేశాంతరస్థితి ప్రవాసవిప్రలంభమనబడును. ఇందులెక్కి—పోవుట, తెల్లబోవుట, నిట్టూర్పు. చింత, దైన్యము, కన్నీరు, లంబాలత్వము, మొదలయినయనుభావములు గలుగును. సంచారిభావము మోహము॥౪౮, చూ. అలంకారముస్వభావోక్తి॥౪॥౧, చూ.

౭॥ శ్లో॥ మాలాబాలాంబుజదళమయీమౌక్తికీహారయష్టిః కాంచీయాతే ప్రభవతిహారా సుభ్రువః ప్రస్తుతైవ। అన్యద్ద్రవ్యం కిమపితదియం నీవరత్తేవాననేలి స్థాతుం పాణౌ రహాహావలయం బాహుమూలం ప్రయాతి॥

౭౫,— నాయిక ఇతరనాయకునియింటికి వెళ్లుచుండుటచేతను దానిచెలులుచూచి యొకచెలికత్తెనాయకునితో చెప్పుకొనుచున్నారు.

రాగము జుజావంతి - తాళము మిశ్రము.

ప॥ చూడవే యవినడిచే హాయలును వలిచేయు జాడలు.

అ॥ ఆడుఁదిగలకాంత అత్తింటికోడలు అలగోపాలుని కడికివెడలు॥ చూ॥

౧॥ హైటకొంగుజారినను జెలియక—భయమించుకయులేక
తోటివారునవ్వుదురనియెంచక—తోవజూచి దిగుగువా—మాకా॥ చూ॥

౨॥ కొండంతకాప్రేమ నాకుపోవు కోమలికలమే
దండనగెలిచేమగడుతక్కువే మే—తలవ్రాతయొవరికేదప్పె పవకేమే॥ చూ॥

౩॥ అత్తమామబావమరుదులనుతిట్టి—అపవాదమునాడికట్టి
గుత్తగానుగోపాలునిచేపట్టి—మాడినబలుగయ్యాళియిదేచుట్టి॥ చూ॥

నాయికపరకీయా—అభిసారిక॥౮॥ మదనానలసంతప్తయై తత్స్థలమునకు నాయకునివచ్చునట్లుచేయుచున్నదిగాని తానేనాయకునిస్థలమునకు పోవుచున్నదిగాని అభిసారిక అనబడును. దీనివ్యాపారములు సంతాపపడుట చింత మొదలయినవి ఆయాసమయోచితముగ నుండును. నాయకుడుఉపపతి॥౪॥౧౮, చూ. రసముసంభోగశృంగారము॥౪॥౫, చూ. సంచారిభావముమదము॥౪॥౩౮, చూ. అలంకారముస్వభావోక్తి॥౪॥౧, చూ.

౮॥ శ్లో॥ రభసాదభిసర్తుముద్యతానాం వనితానాం సఖివాదోపిన సహ్యః। కిమిదం పసోంధకారమచ్చిర్పిపినం పేశ్యవిమార్గ ఏవమార్గః॥

౭౬,— ఒకనాయిక గోపాలునిజూచి సకలకత్తెతో ఇతను ఒకకేయసమయమందు కల్గింపినసమలోక్యరతిక్రియను చెప్పుచున్నది.

రాగము బిలహరి-తాళము మిశ్రము-

ప॥ ఎంతో నేర్పునేర్చిన దన్నా చూడు ఏమందునెయిప్రుడు.

అ॥ ఇంతనేర్పు నెట్టి యోగో పాలుడసు ఇదిగో సాక్ష్యమునివలెనే వెలసెడు॥ ఎంత॥

౧॥ హరిణాక్షియొక్కతె పురుషవేషము బూని- సరసునిసద్దుకుజనగా గనుగొని
ఆరసి వేగమే తా నాడువేసముపూని- వెరచినట్లువాని వెంబడెనడచేని॥ ఎంత॥

౨॥ మగవాడప్రుడు సేయ తగిననడాదలెల్లను నవ సేయుచు వేసమనియెరిగింపక.
వగవగ తాపల్కి వలపింపవోయెగిన - నగుచును తలసంచీసాగను చూపుచుజూచె॥

౩॥ మరునైన తాపున నిరువురుపోవగ-తిరుణిపేడుక సేయదలచి సరసమాడ.
తరుణంబిది యనితా నెగోపాలుడు-సరసిజాక్షినిగూడి చాలచొక్కించెనే॥ ఎంత

నాయికపరకీయ-అభిసారిక॥ ల॥ ౪౨,చూ॰ నాయకుడుపపతి॥ ల॥ ౧౪,చూ॰ రసము సంభోగశృంగారము॥ ల॥ ౨,చూ॰ సంచారిభావము అవహిత్థము॥ ల॥ ౬, చూ॰ అలంకారము స్వభావోక్తి॥ ల॥ ౧, చూ॰

౪౪, — నాయిక గ్రామాంతరమునకు పోవు నాయకుని జూచి వదలక స్వాభిప్రాయమును దెలుపుచున్నది.

రాగము తోడి. తాళము మిశ్రము.

ప॥ తత్తరపడ లేక నేనున్న ప్రౌఢత నమేమనుకొందునే.

అ॥ క్రొత్తగా నుదాలగో పాలనీవన్న యుత్తరంబు లెటులోర్చుకొందునవి॥ త॥

౧॥ వేసుక ఊరికి వెడలివచ్చెదనంటె- వీడెపూసగియిదివిహితమని దెలిపే
నేమనిదిక్కొరెనరవేచకనీకు- కోడునామనసునసు తాలుత పంపెతిననని॥

౨॥ కంకణమును గళముకన్నీరను ధృతి- పొంకమైన బుద్ధిపోవగా నుతన
వంతవారితో జీవంబును విడలక-సంకటపడ నేలసాపు లెల్ల వె. న॥ త॥

౩॥ చాల ప్రొద్దుపోయె సామిరాజగో- పాలనీకు నెక్కపనులున్నవోయి
వేళజనుడిన న్నేలినదొరనీ- కేయుయింక నాజోలియనుచున వ॥ త॥

నాయిక ప్రౌఢ-స్వీయ-ప్రవత్స్యత్పతిక॥ ల॥ ఎవతె దేశాంతరముపోయిన ప్రియుడు ఇది గోవచ్చెదనని మాటయిచ్చిపోయి పోయిన తాపున మహాకార్యసంఘటనము వలన రాకుండ గా పిచారింపగూడదని సంతాపముచేత జ్వరపీడితమయిన దేహము గలది యగునో అది ప్రవసత్పతిక యని పూర్వులైన కవులచేత చెప్పబడుచున్నది. నాయకుడు పతి॥ ల॥ ౧, చూ॰ రసము ప్రవాసవిప్రలంభ శృంగారము॥ ల॥ ౪౧, చూ॰ సంచారిభావము మరణము॥ ల॥ సర్వాంగవ్యాపిగానుండు ధనంజయువాయువు యొక్క నిర్గమము మరణమనంబడును. ఈమరణము వ్యాధి యను అనిష్ట- ఇషులు వుపన్నులా॥ అలంకారము చపలాతిశయోక్తి॥ ల॥

హేతుప్రపంచనగలిగినకార్యమునందలియతిశయోక్తి చపలాతిశయోక్తి యనబడును.

ఉ॥ శ్లో॥ నాయంముంచతి సుభ్రువామపితమ త్యాగేః యోగ ఇశ్వరస్తైవాహ. విహితాంజలిర్యదుపతే పృచ్ఛామితత్వంవద । తాంబూలం కుసుమంపటీరముదకంయుద్యంగమకీద్ధి యతేస్వాదత్రేవపరత్ర తత్తత్క్రముపిష వ్యాళాః లీదుస్పహమ్॥

౪౫,— ఒకనాయిక మరియొకనాయికగోపాలుడు గ్రామాంతరమునకు నంచి సమీపమునవచ్చియున్నాడను వర్తమానమును విన్నప్పుడుండుకిటికి నిలువ ముందున్నటిని జూచి తనచెలితో జెపచున్నది.

రాగము బేగడ - తాళము మిశ్రము.

ప॥ ఇన్నివింతలుపుట్టెగా ఈవీధిలోకన్నులపండుగగా.

అ॥ మన్నారురాజగోపాలుడైనసామి ఇన్నాళ్లప్రవాసములకేగివచ్చినయంత ॥ఇ॥

౧॥ సరగనీరదములు జతజేరి మెరసెను చాలవానకల్వలు కలువలు మునుపూచెను
మరిగియున్నచంద్రమాచకోరములు గాసెను-మాటాడనిచిలుకపలుకి పదరెను॥ ఇ॥

౨॥ చక్రవాకలుప్రాంగిచాలక్రిక్కిరిసెను- అక్కరతోవానిపై రెక్కలుమెలిచెను
గ్రుక్కిపోలినతీగచుట్టుకలేచెను-సువతిరోమందారిగూటికగపోలెను॥ ఇ॥

౩॥ ఆకాశమునసక్కటించి గారుకోట-చీకటితోడ టెచిచియుతనగరముతో
చేకొనియేలెను శ్రీరాజగోపాలు-దీకారణమే మెయిరుచె తెలుపగ ॥ ఇన్ని॥

నాయికపరకీయ- సమాగచ్ఛత్పతిక। ల౧౧౮,చూ. నాయకుడు ఉపపతి॥ల౧౮,

చూ. రసము సంభోగశృంగారము॥ల॥౨,చూ. సంచారిభావము మదము॥ల॥౩౮,చూ.
అలంకారము రూపకాతిశయోక్తి॥ల॥విషయముచుతిరగాచిచేసి విషయిరూపముననే వర్ణనమున నిశ్చయించునది రూపకాతిశయోక్తి యనబడును.

౪౬,— నాయికతనచెలికత్తెయెదుట గోపాలునిపై కోపించుకొని అతడునాలచెలిక త్తెయువెళ్లిపోగా మరలగోపాలునిపిలువనంపియుత్త సమాధానపరచివేమకతో పాడియున్న కాలమందు మునుపటిచెలికత్తె మరలవచ్చివానినిజూచి వారిసంగతితెలియనిదానివలె దాయిక నుజూచి యడుగుచున్నది.

రాగము పున్నాగవరాళి- తాళము మిశ్రము

ప॥ ఇతడెవ్వరు తెలుపవే- వానికై నీవేఇష్టపడలచినావే.

అ॥ పతియైన- రాజగోపాలునిజేర అతికోపమున నంతచూడిపోసినావే,॥ఇ॥

౧॥ నినుగానిజేయుచుమెనసి చిమమున- మోహియుగ్రోలుపునచు-వానిజూచి.
కసులుతేలపేయు చనుపాడుగాపెకె-తనకొలిసిన్నిటుచిను నికవకనా ॥ఇ॥

అ॥ రేపగల్లిక నైనశోపతాపములేక - కాపురము సేయవేపణతిరోసిత్ర
ఈ ప్రొద్దు నీ మోమిటు చిన్నబోనేల - చీపో వెవలచి నసిగ్గేల దేచాన॥౩॥
తే॥ ఎనసిననగోపాలు నెడబాసి వేరొక్క - మనుజుని గూడెదననుచు నునెరచేవో
పనితరోయిది యెంతో బాగాయెను లేవే - మును పటిశల పేమనను నలనకు॥౩॥

నాయిక స్వీయ-ప్రౌఢ ల॥౧౧,చూ. నాయకు ఁపతి ల॥౧,చూ. రసము సంభోగశృంగారము ల॥౩,చూ. సంచారిభావము చపలత్వ ల॥౩౬,చూ. అలంకారము స్వభావోక్తి ల॥౫,చూ.

౪౭,— నాయకుడు తనను ఖమందుకోచుచున్న అన్యా సంభోగ చిహ్నములను జూచి ఏమి మాటాడక వెళ్లిపోయిన నాయిక యొక్క గుణములను వాని వెంటపోయి వచ్చిన సఖితో పరితాపసూచకముగా జెప్పుచున్నాడు.

రాగము సావేరి - తాళము మిశ్రము.

ప॥ నన్నిటు శిడబాసినా పాపము కట్టుకొన్నదియేమ నెనే.
అ॥ తిన్నగ నా మోము కన్నులారజూచి మన్నారురాజగోపాలా నినువివిన్ద॥న॥
౧॥ ఓసిసిసిపావేరవాసో అవినా హై - అసతోను చేర దేసికవలుతేల
వేసిమరులుపుట్టి జేసిన వయ్యారి - ఈ సమయమునసుదోస మే నెంచి॥న॥
౨॥ గోప్పచనులరొమ్ము గ్రుమ్మనన్ను కౌగ్లి - కప్పురోచుచు వనకౌగిటగ [illegible] యించి
ఉప్పొంగుచు మముద్దులుంచిన వయసాని - ఇప్పుడు నను నెత్త లే మోహించి॥
౩॥ ఎంతో ప్రీతి గాపిమి నాగోపాల - చెంతరారమ్మని చెలియ మోహినొకి
ఇంతపంతగ నెడబీడక కూడిన - అంతరంగమును నెంతయు [illegible] నన్నిటు॥

నాయిక స్వీయ-ప్రౌఢ ల॥౪,చూ. నాయకుడు పతి-శఠుడు ల॥౧౨,చూ. రసము కీర్ష్యామాన విప్రలంభశృంగారము ల॥౬,చూ. సంచారిభావము అమర్షము ల॥౬, చూ. అలంకారము స్వభావోక్తి ల॥౫,చూ.

౪౫,— నాయకుడు తాను చేసిన నేరము నెరిగియూ ఈర్ష్యామానముతో కోపించిన నాయిక మానము భావపరుచుచున్నాడు- ఈ పదము లఘుమాన మధ్యమానగురుమానములకు ఉదాహరణము.

రాగము సురటి - తాళము ఝంప.

ప॥ ఇంతకోపంబేలె యింతికో యిపుడు.
అ॥ సంతతమునో బాలనా మేమి చేసిన పొంతమైయున్న దనిపలుక చుండెడి నీవు॥ఇం॥
౧॥ చిలుకపలికెననుచు తలపినే జూచితి - చెలియ పలుకరించుమని [illegible] నైతి
అలవానికొంగె వెనను పసివంతవా - పలుకాలికి తెలసహాపిబ [illegible] లా మొనంచితే॥ఇం॥

౨|| ఆకలికిరోసంబునధికమంటినీవు-ఏకలికిజలజాక్షియనియుంటినను
నీకుకనులెఱ్ఱనై నిజమెరుగుదువు మరచు-చేకొట్టిబాసలుచేయుచుంటిగదే॥ ఇంత.
౩|| బలునీకటినిచాలవలచినీవోఅదో తెలిసుకవెనివనుచు చెలినినేనలసి
పలుమారుతాళకొమ్మనినీకునేర్పైయొక్క-చెలిమిగోపాలునితో జేయరాదంటివో॥

ఈపదమునందు మొదటిచరణము లఘుమానమునకును-రెండవచరణము మధ్యమానమునకును-మూడవచరణము గురుమానమునకును ఉదాహరణములు-మానలక్షణము- ప్రియాపరాధమునుసూచించుచేష్టమానము- అది-లఘువని-మధ్యమని - గురువనిత్రివిధము-అన్యస్త్రీదర్శనాదులవలనగలిగినది లఘువు అన్యురాలిపేరు గ్రహణమువలనగలిగినది మధ్యమము అన్యస్త్రీసంభోగమువలనగలిగినది గురువు-మరియొకపక్షమున-సిద్ధమైనసరసహాసాదులచే తొలగింపదగినది లఘువు - శపథాదులచేత తొలగింపదగినది మధ్యమము - పాదములమీదబడుటభూషణములిచ్చుటమొదలగువానిచే తొలగింపదగినది గురువు. నాయిక స్వీయ-మధ్య-ఖండిత॥ ల॥-౨ చూ. నాయకుడుపతి-ధృష్టుడు॥ ల౯, చూ. రసము ఈర్ష్యామానవిప్రలంభశృంగారము॥ ల౯, చూ. సంచారిభావము అమర్షము, ల॥ చూ. అలంకారము-మొదటిచరణమునభ్రాంతిమంతము - రెండవచరణమునస్మృతి - మూడవచరణమునసందేహము॥ వీనిక్రమముగాలక్షణములు॥ కవిసమ్మతసాదృశ్యమువలన ఉపమానోపమేయములయొక్క-అన్యతరదర్శనముచేత అన్యమనితలచుట-స్మృత్యలంకారము ఉపమేయమైనముఖాదులయందుపద్మాదిభ్రాంతి నిబంధింపబడుట భ్రాంతిమదలంకారము. ఉపమానోపమేయములకుపరస్పరదర్శనము సాధారణమైనదా విశేషమైనదా యని సందేహించుట సందేహాలంకారము.

క॥— గోపాలునిధూర్తవ్యాపారమును జూచిసహింపక యీర్ష్యాకోపముతో గద్దించునాయికను సఖి సమాధానపరుచుచున్నది.

రాగము కాంభోజి - తాళము మిశ్రము.

ప॥ ఇందుకుఅలిగెదవేముద్దుగుమ్మా-ఇంతకవాని పైనేరమేమమ్మా.
అ॥ కొందరివలెనీవుగోపాలునిపైసందేహపడియీసమయంబునకొమ్మా॥ ఇం॥
౧॥ సంపగమనసలిన్నాందుమ జెమకేసి-పందుకొట్టైవేళనయ్యోదదారితే-
అందులోనొక్క-తిహాతిహాత్రయి నినుతు-ఎందుకుపిలిచెనని చూచినాదట ఇం॥
౨॥ తానుచేసినట్టి నానావిధలీల-చాననీకుచములపై వ్రాసినది
ఏనారీమణోఎరుగుదునని వాడు-అనలిరాక్షి వ్రాసెనటంచు వేసెనట ఇం॥
౩॥ కానీరాగోపాలవేసేవుపచెలిమెమ-పెనుప్రమైయలదానిరహికనన్న-

రానేలనే వారమణి వానిరీతి-తానీక చేయును తానే చేసినదని ॥౩౦

ఈపదమందు మొదటిచరణమున అన్యప్రదర్శనము వల్లబుట్టిన లఘుమానము - రెండవచరణమున అన్యానామగ్రహణము వల్లగలిగిన మధ్యమానము - మూడవచరణము అన్యాసంభోగ చిహ్నము చే గలిగిన గురుమానము.

నాయిక స్వీయ-ప్రౌఢ- ఖండిత ॥ల॥ ౩౭, చూ. నాయకుడు పతి-ధృష్టుడు ల॥ ౬ చూ. రసము ఈర్ష్యామాన విప్రలంభశృంగారము ॥ల॥ ౯, చూ. సంచారిభావము అసూయ ల॥ ౭, చూ. అలంకారము వ్యాజోక్తి ॥ ల॥ అన్యహేతువును గల్పించి చెప్పుటచేత స్వభావమునకు ప్రతీ వ్యాజోక్తి అలంకారము,

---

౫౧, — గోపాలుడు చేయు చమత్కారములను జూచి శంకించినదైన నాయిక యతని నడుగుచున్నది.

రాగము శంకరాభరణము- తాళము మిశ్రము.

ప॥ ఇప్పుడు ఈలాగు చేసిచాలమన్నే ప్పటివలెగూడదేల.

అ॥ అప్పప్పనీమాయ తెల్లినుగోపాల-ఒప్పగించజాల-దే-కీబాల ॥ఇ॥

౧॥ చప్పుడు నేయక నీపడకిల్లు నే-చేరవచ్చితిగదరా-

అప్పుడు నీ సమ లేకయున్న చేతు-లేలబట్టితివిరా-

ఉప్పొంగుచు నీ మోవి యూనిముద్దు-లుంచనేచపదరా-

తెప్పున నీ ముద్దుమోము ఆవలికి -త్రిప్పుకొంటివేలరా-జారచోర ॥ఇ॥

౨॥ పోడిమిగా నీపు నాకుచలను దువ్వ-ఈడకొప్పు పెట్టగా-

వాడుకగలవారివలె నేచీకటి-వేళ పెరులు పెట్టగా

ఈడు లేని నా లేదొడపిదుముల-నింపుగా నుబ్బగా

వేడుకగా నిను కౌగిలించపోతే-విదలించుకొంటివిగా-నీకిదిబాగా ॥ఇ॥

౩॥ సదయుడైన యట్టి చక్కనిగోపాల- సామినీ చెయిసోక-

అదరెను మోవియు చెదరెను రవికయు- వదలెను నాశోక

పదరేది చెలులకు మరియాద కాదని-వలపు సరణము కోక-

మదనజనక నేనైప్పై కొనవచ్చితే-పరుగెత్తితివిగనుక-సిగ్గున లేక ॥ఇ॥

నాయిక స్వీయ-మధ్య-ఖండిత ॥ల॥ ౧-౫-౩౭, చూ. నాయకుడు పతిశఠుడు ॥ల॥ ౨౭, చూ. రసము ఈర్ష్యామాన విప్రలంభశృంగారము ॥ల॥ ౯, చూ. సంచారిభావము అసూయ ॥ల॥ ౭ చూ. అలంకారము స్వభావోక్తి ॥ల॥ ౧౮, చూ.